

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ГОНТАРЕВА ІРИНА ВЯЧЕСЛАВІВНА

УДК [005.412:658](043.3)

**МЕТОДОЛОГІЯ КОМПЛЕКСНОГО ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ
РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ**

Спеціальність 08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Харків – 2013

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Харківському національному економічному університеті, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант – доктор економічних наук, професор

Пономаренко Володимир Степанович,

Харківський національний економічний університет,

професор кафедри економіки, організації

та планування діяльності підприємства

Офіційні опоненти:

доктор економічних наук, професор

Булєєв Іван Петрович,

Інститут економіки промисловості НАН України

(м. Донецьк), завідувач відділу економіки підприємств

доктор економічних наук, професор

Василенко Валентин Олександрович,

Таврійський національний університет

ім. В. І. Вернадського (м. Сімферополь),

професор кафедри менеджменту і маркетингу

доктор економічних наук, професор

Кукоба Володимир Павлович,

ДВНЗ «Київський національний економічний

університет імені Вадима Гетьмана»,

професор кафедри економіки підприємств

Захист відбудеться «12» грудня 2013 р. о 13-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради, шифр Д 64.055.01, у Харківському національному економічному університеті за адресою: 61166, м. Харків, пров. Інженерний, 1-А.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного економічного університету за адресою: 61166, м. Харків, пров. Інженерний, 1-А.

Автореферат розісланий «05» листопада 2013 р.

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради

І. М. Чмутова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасний стан економічних процесів у світі, особливо в Україні, характеризується нестабільністю та пошуком нових парадигм розвитку виробництва, виробничих відносин і суспільства в цілому. Інтелектуалізація виробництва, скорочення життєвих циклів продукції і технологій, виникнення нових форм конкурентної боротьби, кооперації, альтернатив використання капіталу й одночасно вимоги уніфікації підходів до організації господарської діяльності, виснаження багатьох джерел природних ресурсів і погіршення екологічної обстановки – все це є комплексними проблемами розвитку підприємств, яким має відповідати методологія комплексного оцінювання ефективності, без якої неможливо здійснювати вибір стратегічних напрямків розвитку. Так, промислові підприємства постійно справляли значний вплив на формування ВВП України, але поступово ця тенденція змінювалась і в 2012 році частка промисловості в загальному обсязі чистого прибутку склала тільки 5,8%, рентабельність активів – 0,15%, а 39,7% промислових підприємств зазнали збитків. Тому необхідно визначити весь комплекс умов, які забезпечать процес відтворення стійкого позитивного результату та ефективність розвитку промислових підприємств у наступних періодах.

Розробкою різних аспектів оцінювання ефективності розвитку займалося багато відомих учених як в Україні, так і за кордоном. Визначення економічної ефективності співвідношенням передбачуваного або отриманого результату (ефекту) до витрат на його одержання (найчастіше тільки до їх операційної складової – витратний підхід, або до всіх використаних ресурсів – ресурсний підхід) сформувався ще в роботах неокласичного підходу В. Парето та було розвинуто у роботах Ст. Біра, Дж. Лафти, Р. Петухова, К. Салиги та ін. Такі вчені, як П. Друкер, Я. Догодайло, Р. Каплан, М. Кизим, В. Кукоба, Д. Нортон, О. Олексюк, Д. Сінк, О. Тищенко та інші розглядають ефективність тільки як рівень досягнення результату (результативність). При цьому відсутні розмежування між результативністю як рівнем досягнення цілей і результативністю як співвідношенням результату і витрат на його досягнення. Також цей підхід не враховує часової складової ефективності та не характеризує умов її виникнення й відтворення, тобто можливості отримання такого ж ефекту за таких саме витрат у ситуаціях, що постійно змінюються.

Оцінювання ефективності розвитку на основі здатності використовувати виробничий потенціал широко застосовується Всесвітнім банком. Цим напрямком оцінювання ефективності розвитку через рівень використання стратегічного потенціалу підприємства займаються такі вчені, як І. Ансофф, А. Воронкова, Г. Добров, І. Маркіна, Л. Міротін, І. Отенко, В. Пономаренко, Й. Ташбаєв, С. Чимшит та ін. Проте, незважаючи на вагомість одержаних результатів, у цих дослідженнях не враховано обмінно-відтворювальні процеси, а також не в повній мірі враховано якісні характеристики потенціалу.

Оцінювання ефективності розвитку як відповідності результатів цілям операції було започатковано А. Колмогоровим та отримало свій розвиток у роботах В. Анфілатова, І. Булеєва, Я. Берсуцького, О. Ємельянова, В. Заруби, М. Згуровського, М. Кастельса, А. Кукушкіна, Р. Лепи, Ю. Лисенка, В. Мухіна, Н. Панкратової, Г. Петухова, В. Христіановського та ін. Відповідно до даного підходу ефективність

розвитку оцінюється як імовірність виконання системою свого функціонального призначення за певний проміжок часу та при певному стані зовнішнього середовища. В цілому ефективність розвитку, на думку вищезазначених вчених, може бути оцінена лише повним комплексом умов, але узагальненої методики вирішення цієї багатопараметричної задачі ними не запропоновано.

Розробкою підходів до оцінювання ефективності на основі показника стійкого розвитку відповідно до теорії еволюціонізму займалися В. Василенко, В. Геєць, С. Глазьев, Р. Лукас, О. Пушкар, В. Самочкін, В. Семиноженко, О. Ястремська та ін. Проте в більшості випадків поза увагою дослідників залишилися соціально-економічні стосунки на виробництві та рівень оновлення потенціалу, що не дозволяє забезпечити комплексності такого оцінювання.

Методологічною базою оцінювання ефективності розвитку за рівнем задоволеності основних стейкхолдерів виступає інституційна теорія, засновниками якої є Р. Коуз й Д. Норт, і теорія корисності Дж. фон Неймана й О. Моргенштерна. Цей підхід отримав розвиток у роботах О. Амоші, Р. Нагуманової, Г. Назарової, Г. Піменової, Р. Хола та ін., однак у цих дослідженнях наголошується на суб'єктивному розумінні ефективності, а питання об'єктивізації комплексного оцінювання ефективності розвитку недостатньо розвинуте.

Віддаючи належне напрацюванням вітчизняних і зарубіжних вчених, слід зазначити, що існуючі підходи до оцінювання ефективності розвитку не є комплексними, а без комплексного оцінювання ефективності розвитку підприємства, без розуміння того, яким має бути кінцевий результат та яких умов необхідно дотримуватись для досягнення цього результату, довгостроковий стійкий розвиток неможливий. Необхідність поглиблення наукового обґрунтування теоретико-методологічних і концептуальних засад комплексного оцінювання ефективності з урахуванням комплексу умов розвитку промислових підприємств, систематизація й оцінювання цих умов як системи, визначення структури та складу кожної з умов виникнення і відтворення економічних ефектів розвитку підприємства, а також нагальність потреб в управлінні розвитком підприємства на основі інтегрального показника системної ефективності зумовили вибір теми, визначили мету і зміст задач, вплинули на логіку їх вирішення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану наукових досліджень Харківського національного економічного університету, а саме в межах: фундаментальної держбюджетної теми «Методологічне та методичне забезпечення управління організаційними знаннями підприємства в умовах інформаціологічної економіки» (номер державної реєстрації 0111U003027), в якій автором запропоновано методологічне забезпечення інформативності оцінок системної ефективності розвитку підприємств; прикладної держбюджетної теми «Інституціональне забезпечення реалізації пріоритетних напрямів наукового та інноваційного розвитку в Україні» (номер державної реєстрації 0112U001117), в якій автором запропоновано інституціональне забезпечення комплексного оцінювання ефективності розвитку підприємств, закономірності формування потенціалу підприємства; прикладної держбюджетної теми «Визначення пріоритетних напрямів наукового та інноваційного розвитку в Україні» (номер державної реєстрації 0110U000957), в якій

автором запропоновано кількісну оцінку затрат інтелектуальних ресурсів при визначенні ефективних напрямків розвитку підприємств України; госпдогвірної теми «Управління технологічною адаптивністю в експортній діяльності підприємства» (номер державної реєстрації 0110U004677), де автором розроблено методичний підхід до оцінювання потенціалу техніко-технологічної бази промислового підприємства.

Обраний у дисертації напрямок дослідження також відповідає тематичній спрямованості наукових розробок Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України за прикладною темою «Державне управління науково-технічним та інноваційним розвитком регіонів» (номер державної реєстрації 0109U0079583), в якій особисто автором розвинуто методичне забезпечення та здійснено оцінювання якості потенціалу підприємств України.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є розробка теоретико-методологічного і методичного забезпечення комплексного оцінювання ефективності розвитку машинобудівних підприємств України.

Для досягнення зазначеної мети поставлено та вирішено такі задачі:

удосконалити понятійний апарат комплексного оцінювання ефективності розвитку підприємства;

обґрунтувати теоретичний базис комплексного оцінювання ефективності розвитку промислових підприємств та узагальнити підходи до її оцінювання, визначити проблеми комплексного оцінювання ефективності розвитку підприємств машинобудування;

узагальнити складові методології комплексного оцінювання ефективності розвитку промислових підприємств;

обґрунтувати концепцію комплексного оцінювання ефективності розвитку промислових підприємств на базі системної ефективності;

уточнити зміст поняття «системна ефективність розвитку підприємства» й виділити систему умов виникнення та відтворення економічних ефектів;

розробити ієрархічну структуру умов, що впливають на ефективність розвитку промислових підприємств;

обґрунтувати послідовність об'єктивізації цілей при прогнозуванні ефективного розвитку промислових підприємств;

розвинути методичні підходи до оцінювання наявного потенціалу як умови виникнення та відтворення економічних ефектів;

сформувати систему показників оцінювання результативності як умови системної ефективності розвитку промислових підприємств;

обґрунтувати складові та розробити теоретико-методичне забезпечення щодо оцінювання умови виникнення і відтворення економічних ефектів розвитку промислових підприємств – функціональної організованості;

удосконалити методичне забезпечення щодо оцінювання оперативності прийняття рішень для дотримання довгострокового розширеного відтворення та забезпечення стійкості розвитку промислових підприємств;

сформувати структуру інтегрального показника системної ефективності розвитку підприємства;

розробити методичні положення для оцінювання системної ефективності розвитку промислових підприємств.

Об'єктом дослідження є процес комплексного оцінювання ефективності розвитку промислових підприємств у сучасних умовах господарювання.

Предметом дослідження виступає теоретико-методологічне та методичне забезпечення оцінювання системної ефективності розвитку підприємств машинобудування України.

Методи дослідження. Теоретичною і методологічною основою дисертаційної роботи є фундаментальні положення економічної теорії, менеджменту, теорії організації, теорії ефективності, інформатики та кваліметрії. Для досягнення мети і вирішення поставлених задач використано такі загальнонаукові методи дослідження: *комплексний підхід* – для формування теоретико-методологічного базису комплексного оцінювання ефективності розвитку підприємств; *статистичний і техніко-економічний аналіз* – для дослідження сучасного стану розвитку промислових підприємств України; *системний підхід* – для розробки концепції комплексного оцінювання ефективності розвитку підприємств; *метод індукції* – для визначення системи умов системної ефективності розвитку підприємства; *аналізу та синтезу* – для структуризації системи умов виникнення та відтворення економічних ефектів; *багатовимірний факторний аналіз* – для обґрунтування системи показників оцінювання результативності розвитку промислових підприємств; *теорія масового обслуговування* – для оцінки виробничої стійкості розвитку підприємств як складової оперативності прийняття рішень; *теорія ігор* – для визначення організаційної стійкості розвитку підприємств як складової оперативності прийняття рішень при неантагоністичних відносинах стейкхолдерів; *метод аналізу ієрархій* – для визначення значення комплексних та узагальнених показників системної ефективності розвитку підприємств; *імітаційне моделювання* – для визначення інтегрального показника системної ефективності розвитку промислових підприємств; *графічний метод* – для наочного схематичного зображення матеріалів дисертаційного дослідження.

Інформаційною базою дослідження є вітчизняні та зарубіжні наукові публікації, чинні законодавчі та нормативні акти Кабінету Міністрів України й інших органів виконавчої влади, офіційні матеріали Державної служби статистики України, інформаційно-аналітичні матеріали міжнародних організацій, фінансова і статистична звітність машинобудівних підприємств України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

вперше:

обґрунтовано теоретичний базис комплексного оцінювання ефективності розвитку підприємств, що поєднує взаємодоповнюючі підходи: співвідношення результат-витрати, здатність використовувати свій потенціал, відповідність результатів цілям операції, стійкість розвитку підприємства, рівень задоволеності стейкхолдерів на основі положень системного підходу, теорії менеджменту, економічного аналізу, кваліметрії та інформатики. Такий теоретичний базис комплексного оцінювання ефективності дозволить врахувати увесь комплекс умов довгострокового розширеного відтворення результатів розвитку промислових підприємств;

розроблено концепцію комплексного оцінювання ефективності розвитку підприємства як відображення переходу від часткових аспектів оцінювання ефективності до системи умов, які завдяки своїй взаємозалежності та взаємодоповненості формують системну ефективність розвитку підприємства. Процес взаємозв'язку умов ґрунтується на таких взаємопов'язаних положеннях: виявлення та узгодження індивідуальних і групових прагнень стейкхолдерів, а також формальних і неформальних інституційних обмежень; формування інваріантної структури ефективності розвитку підприємства; агрегування мір ефективності умов виникнення та відтворення ефектів при збереженні їхніх основних характеристик;

теоретично обґрунтовано виділення наявного потенціалу, результативності та функціональної організованості розвитку підприємства як системи необхідних і достатніх умов виникнення та відтворення економічних ефектів, які враховують розподіл у часі та багатовимірному просторі процесів виникнення економічних ефектів, кількісні та якісні характеристики розвитку підприємства, неоднорідність ставлення суб'єктів оцінювання до кінцевого результату, розрізнення семантичної і прагматичної цінності інформації щодо ефективності для різних функціональних елементів;

запропоновано ієрархічну структуру системи умов виникнення та відтворення економічних ефектів, що є інваріантною стосовно множини проблемних ситуацій, які виникають при прийнятті рішень, та побудовано структуру моделі системної ефективності розвитку підприємства, в якій визначено якісні зміни в наявному потенціалі, у результативності та функціональній організованості розвитку підприємства під впливом змін потреб стейкхолдерів;

удосконалено:

понятійний апарат щодо комплексного оцінювання ефективності розвитку підприємства, ключовим поняттям якого є «системна ефективність розвитку підприємства», в якому, на відміну від існуючих, підкреслена необхідність наявності системи умов виникнення та відтворення економічних ефектів, визначено зв'язок із зовнішнім середовищем як можливість погодженої активної взаємодії, а також представлено результат розвитку – довгострокове стійке розширене відтворення;

послідовність визначення цілей розвитку підприємств, яка, на відміну від існуючих, включає вибір методів об'єктивізації цілей на основі сукупності інформаційних, інституціональних і психологічних груп критеріїв із застосуванням «трикутника об'єктивізації», що поряд з об'єктивними знаннями і суб'єктивними уявленнями містить інституційні норми погодження потреб і можливостей;

теоретико-методичне забезпечення щодо оцінювання функціональної погодженості вертикальних, горизонтальних і сферичних зв'язків у процесі розвитку промислових підприємств, в якому, на відміну від існуючих, запропоновано: для оцінювання ефективності вертикальних зв'язків враховувати взаємозв'язок між компетентністю керівництва та персоналу підприємства шляхом розподілу за рівнями підпорядкування прав прийняття рішень і обов'язків з їх виконання; горизонтальних зв'язків – застосовувати критерії оцінки функціонально-операційних центрів для узгодження конфліктів між різними підрозділами щодо розвитку підприємства; сферичних зв'язків – використовувати кумулятивну модель

ставки дисконту, що пов'язана із середньозваженою вартістю капіталу та характеризує рівень ризику;

методичне забезпечення оцінювання оперативності прийняття рішень стосовно розвитку підприємства, що відрізняється від існуючих поєднанням таких складових: своєчасності внесення змін у процеси довгострокового розширеного відтворення, швидкодії прийняття рішень на основі ментальної моделі, стійкості розвитку промислових підприємств з урахуванням комплексу фінансової, виробничої та організаційної складових;

структуру інтегрального показника системної ефективності розвитку промислових підприємств, особливість якої полягає у визначенні цього показника на основі системи умов, що змінюються спільно та взаємозалежно, і від цієї взаємодії утворюється його додатковий приріст, який враховує зворотні позитивні зв'язки між результативністю, наявним потенціалом і функціональною організованістю розвитку підприємства;

дістали подальшого розвитку:

методичний підхід до оцінювання складових наявного потенціалу в рамках системної ефективності розвитку підприємства, особливістю якого є взаємозв'язок між архітектонікою потенціалу, потенціалом техніко-технологічної бази і трудовим потенціалом. Оцінка трудового потенціалу підприємства заснована на поєднанні підходів до оцінювання продуктивності праці й техніко-технологічного оснащення з урахуванням якісних характеристик працівників; у цих підходах забезпечується односпрямованість усіх складових якості трудового потенціалу та нормалізовані шкали їх вимірювання;

методичний підхід до оцінки інтелектуальних ресурсів в межах оцінювання наявного потенціалу як умови системної ефективності розвитку підприємства, в якому, на відміну від існуючих, виділено кількісні складові – витрати на якість, перенавчання персоналу та захист прав інтелектуальної власності, що дозволяє уникнути суб'єктивності експертних оцінок;

система показників оцінювання результативності як умови виникнення та відтворення економічних ефектів розвитку підприємства, в якій, на відміну від існуючих: враховано оптимальний, адекватний, допустимий і гарантований рівні досягнення мети; базою оцінювання є складові відтворювального циклу підприємства – предмети і засоби праці, людський капітал; виділено чотири групи показників результативності, що характеризують завдання основних структурних підрозділів – постачання, збут і маркетинг, виробництво, організація і координація (управління);

методичне забезпечення щодо оцінювання ефективності впливу комплексу факторів актуалізації функцій персоналу промислових підприємств на їх розвиток у межах оцінювання функціональної організованості як умови системної ефективності. Цей комплекс враховує узагальнену оцінку гігієнічних та мотиваційних факторів, на відміну від існуючих, до його складових додано можливість посадового та кваліфікаційного зростання персоналу, рівень нормованості робочого часу.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці конкретних практичних рекомендацій комплексного оцінювання та визначення стану системи умов ефективності розвитку машинобудівних підприємств, що дозволяє виділити проблеми

ефективності розвитку, створити необхідні джерела та розробити проекти щодо відтворення позитивного результату розвитку підприємства у наступних періодах, управляти умовами виникнення та відтворення економічних ефектів. До результатів, які мають найбільше практичне значення, відносяться: застосування рекомендацій щодо актуалізації функцій при оцінці системної ефективності функціонування й розвитку підприємства у ЗАТ «Науково-виробниче підприємство по системах автоматизованого управління» (м. Харків) (довідка № 66/адм від 08.04.2011); впровадження методичного підходу до комплексного оцінювання ефективності розвитку промислових підприємств у ВАТ «Стаханівський вагонобудівний завод» (довідка № 10412 від 20.09.11), ДП «Чугуївський авіаційний ремонтний завод» (довідка № 1404 від 28.09.11), АТЗТ «Промсистема» (м. Луганськ) (довідка № 123/27-10 від 25.10.11), ПрАТ «Автомотозапчастина» (м. Луганськ) (довідка № 978 від 27.10.11), ТОВ «СЕТКА» (м. Київ) (довідка № 015 від 20.10.11), ПАТ «Науково-виробниче об'єднання «Київський завод автоматики ім. Г. І. Петровського» (довідка № 501/72 від 24.01.12), ДП Харківський машинобудівний завод «ФЕД» (довідка № 262-14/13 від 23.03.12), ДП завод «Електроважмаш» (м. Харків) (довідка № 204/85 від 08.05.12); використання пропозицій щодо оцінювання потенціалу техніко-технологічної бази у ВАТ «Стаханівський вагонобудівний завод» (довідка № 10412 від 20.09.11); застосування розробок щодо оцінювання інтелектуальних ресурсів у ПАТ «Науково-виробниче об'єднання «Київський завод автоматики ім. Г. І. Петровського» (довідка № 501/72 від 24.01.12) та на ДП завод «Електроважмаш» (м. Харків) (довідка № 204/85 від 08.05.12).

Окремі результати дослідження застосовуються у навчальному процесі Харківського національного економічного університету при викладанні дисциплін «Управління проектами», «Управління консалтинговою діяльністю» та проведенні комплексних тренінгів за спеціальністю «Економіка підприємства» (довідка б/н від 01.03.13).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійною науковою роботою, всі результати якої одержані безпосередньо здобувачем і знайшли відображення в наукових публікаціях. Внесок автора в роботи, виконані у співавторстві, відображено в переліку опублікованих праць за темою дисертації.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення і практичні результати оприлюднено на 19 міжнародних науково-практичних конференціях: «Economia regionala: problemele si perspectivele dezvoltarii» (м. Бельци, Молдова, 2005); «Економічні проблеми інноваційно-структурних перетворень в Україні» (м. Харків, Україна, 2005); «Управление инновациями – 2006» (м. Москва, Росія, 2006); «Управление инновациями – 2007» (м. Москва, Росія, 2007); «Економіка підприємства: теорія та практика» (м. Київ, Україна, 2008); «Управление инновациями – 2008» (м. Москва, Росія, 2008); «Институциональные аспекты глобальных технологических сдвигов» (м. Астана, Казахстан, 2009); «Теоретические и практические проблемы формирования инновационной экономики» (м. Гомель, Білорусь, 2009); «Конкурентоспроможність та інноваційний розвиток України: проблеми науки і практики» (м. Харків, Україна, 2009); «Управление инновациями – 2009» (м. Москва, Росія, 2009); «Україна – Польща – ЄС: сучасний стан та перспективи» (м. Вроцлав, Польща, 2010); «Економіка підприємства: теорія та практика» (м. Київ, Україна, 2010); «Сучасні проблеми економічної теорії та практики господарювання в ринкових умовах» (м. Одеса, Україна, 2010); «Управление инновациями – 2010» (м. Москва, Росія, 2010);

«Соціально-економічний розвиток України та її регіонів: проблеми науки та практики» (м. Харків, Україна, 2011); «Управление инновациями – 2011» (м. Москва, Росія, 2011); «Економіка підприємства: теорія та практика» (м. Київ, Україна, 2012); «Современный экономический рост: теория и моделирование» (м. Москва, Росія, 2012); «Управление инновациями – 2012» (м. Москва, Росія, 2012).

Публікації. Основні положення дисертації опубліковано в 60 наукових працях. Загальний обсяг публікацій, що належить автору, становить 59,26 ум.-друк. арк., серед них: 1 одноосібна монографія обсягом 27,9 ум.-друк. арк.; 1 монографія у співавторстві (особисто автору належить 4,65 ум.-друк. арк.); підрозділи у 5 колективних монографіях (особисто автору належить 4,12 ум.-друк. арк.); 29 статей у наукових фахових виданнях України (із них 7 – у співавторстві), з яких автору належить 14,15 ум.-друк. арк.; 10 статей у виданнях іноземних держав та у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз (із них 4 – у співавторстві), з яких автору належить 4,19 ум.-друк. арк.; 14 публікацій за матеріалами конференцій, авторський внесок – 4,25 ум.-друк. арк.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, шести розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Робота викладена на 580 сторінках, містить: 28 таблиць, з яких 4 займають 5 повних сторінок; 95 рисунків, з яких 11 займають 11 повних сторінок; 24 додатки – на 127 сторінках; список використаних джерел з 498 найменувань – на 48 сторінках. Обсяг основного тексту складає 389 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано мету, задачі, об'єкт і предмет, викладено методи дослідження, сформульовано наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, наведено відомості щодо апробації результатів дослідження.

У першому розділі – «Теоретичні основи оцінювання ефективності розвитку промислових підприємств» – досліджено понятійний апарат і теоретичний базис для комплексного оцінювання ефективності розвитку підприємств; визначено передумови комплексного дослідження ефективності розвитку; здійснено узагальнення існуючих підходів до оцінювання ефективності розвитку підприємств і поставлено проблему комплексного оцінювання ефективності розвитку підприємств машинобудування.

На концептуальному рівні показано, що ефективність є об'єктивною мірою якості процесів виникнення, використання та відтворення економічних ефектів. Установлено, що головна відмінність процесів формування економічних ефектів й ефективності полягає у тому, що для ефектів враховуються інтенсивні й екстенсивні фактори, а для ефективності розвитку підприємств – інтенсивні, що систематизуються у три групи: якість потенціалу, якість процесу використання потенціалу, бажання та згода стейкхолдерів. Крім відмінності ступеня впливу факторів є також різниця в значимості окремих характеристик ефекту й ефективності для суб'єктів і процесів їх створення та використання.

Для визначення сутності об'єкта дослідження сформовано ланцюг взаємопов'язаних понять: «ефективність» → «види ефективності» → «показники

ефективності» → «критерій ефективності» → «комплексне оцінювання ефективності» → «проекти розвитку» → «розвиток підприємства» → «комплексне оцінювання ефективності розвитку підприємства». Визначено, що комплексне оцінювання ефективності – це процес визначення інтегрального показника, що характеризує комплекс умов виникнення та відтворення економічних ефектів. Комплексне оцінювання ефективності розвитку підприємства – це процес визначення комплексу умов виникнення та відтворення економічних ефектів, що пов'язані з якісними характеристиками джерел і процесів переходу потенціалу підприємства з одного стану в інший.

Обґрунтовано, що теоретичним базисом при комплексному оцінюванні ефективності розвитку підприємства є закономірності: системного підходу як загальнонаукової методології; економічної теорії, зокрема оцінки стану господарюючих суб'єктів; теорії менеджменту у межах оцінки рівня організації виробничих процесів; кваліметрії – для оцінки якості об'єктів різноманітної природи; інформатики – в процесі оцінки кількості та цінності інформації. З огляду на еволюцію розвитку економічної науки виділено п'ять основних підходів до оцінювання ефективності розвитку підприємства: 1) співвідношення результати-витрати; 2) здатність використовувати свій потенціал; 3) відповідність результатів цілям операції (теорія ефективності); 4) стійкість розвитку підприємства; 5) рівень задоволеності основних стейкхолдерів. До недоліків цих підходів можна віднести такі: а) кожен з них робить акцент на окремих складових ефективності розвитку – результативності, економічності, оперативності, гнучкості, стійкості, суб'єктивності і т. д.; б) кожна з перерахованих складових ефективності розвитку може описуватися певними показниками, які застосовуються на практиці, але межі їх застосування не визначені; в) окремі показники й аспекти оцінювання не розкривають сутності ефективності як системи умов, що залежить від багатьох чинників. Доведено, що подальший розвиток теорії ефективності має йти шляхом кумуляції наявних постулатів та емпіричних даних, елімінації рішень, не підтверджених практикою, генеруванням нових підходів до вирішення проблеми комплексного оцінювання ефективності розвитку підприємства.

У другому розділі – «Теоретико-методологічне забезпечення комплексного оцінювання ефективності розвитку промислових підприємств» – визначено складові методології комплексного оцінювання ефективності розвитку підприємств; розроблено концепцію комплексного оцінювання ефективності розвитку підприємств; запропоновано визначення поняття «системна ефективність» та виділено систему умов щодо оцінювання системної ефективності; розроблено структуру оцінювання системної ефективності розвитку промислових підприємств.

Під методологією комплексного оцінювання ефективності розвитку промислових підприємств розуміється комплекс взаємопов'язаних принципів, концепція і методичне забезпечення, що дозволяють визначити систему умов виникнення та відтворення економічних ефектів, які пов'язані з якісними характеристиками джерел і процесів переходу потенціалу підприємства з одного стану в інший. Проаналізувавши основні складові теоретико-методологічного базису, було виділено характерні риси авторської концепції щодо комплексного оцінювання ефективності розвитку підприємств (табл. 1).

Порівняльна характеристика теоретико-методологічного базису для комплексного оцінювання ефективності розвитку

Підходи до оцінювання / Складові методології	Співвідношення результат-витрати	Здатність використовувати свій потенціал	Відповідність результатів цілям операції	Стойкість розвитку підприємства	Рівень задоволеності стейкхолдерів	Авторська концепція
Теоретичний базис	Класична та неокласична економічна теорія	Теорія менеджменту	Теорія дослідження операцій	Теорія еволюціонізму	Інституціональна теорія	Вхідний базис комплексу теорій – економічна теорія, теорія менеджменту, системний підхід, кваліметрія, інформатика
Суб'єкт оцінювання	Фінансові організації	Підрозділи управлінського контролю	Планові підрозділи	Топ-менеджмент і громадські організації	Зовнішні та внутрішні стейкхолдери	Стейкхолдери – це будь-які групи людей із внутрішнього та зовнішнього середовища, що мають можливість впливати на постановку і/або досягнення цілей; пріоритет надається впливу внутрішніх учасників
Об'єкт оцінювання	Системи типу «чорна скриня»	Багаторівневі ієрархічні системи	Операції в системі неорганізованої складності	Системи організованої простоти	Системи організованої складності	Системи організованої складності, тобто системи, що складаються з цілеспрямовано обраних елементів і центру управління, які мають свободу – обмежену ззовні – змінювати склад, конфігурацію та спосіб дії системи
Предмет оцінювання	Грошове вираження співвідношення витрат і результату	Відповідність потенціалу результату і навпаки	Процеси масового обслуговування	Довгострокові відтворювальні процеси	Рівноважні стратегії кооперації соціальних груп	Цикл створення економічних ефектів: наявний потенціал → процес трансформації → результат діяльності → обмінно-відтворювальні процеси
Основні методи дослідження	Фінансовий аналіз	Контролінг	Теорія черг	Евристичні методи та поступової формалізації	Теорія ігор	Методи поступової формалізації, тобто методи системного підходу, що поєднують математичну строгість теоретичних положень з суб'єктивними оцінками вхідної та вихідної інформації
Спосіб визначення	Співвідношення результату до витрат або ресурсів, частіше ROA	Рівень використання потенціалу	Співвідношення результативності, економічності, оперативності	Рівень гнучкості й адаптивності, здатності до оновлення	Рівень трансакційних затрат, рівень задоволеності стейкхолдерів	Рівень відтворення системи умов розвитку підприємства
Вид ефективності за якістю зв'язків	Вибіркова ефективність	Вибіркова ефективність	Комплексна ефективність	Комплексна ефективність	Комплексна ефективність	Системна ефективність, що враховує цілісність умов виникнення та відтворення економічних ефектів
Засоби узагальнення	Часткові та узагальнені показники	Узагальнені та комплексні показники	Комплексні показники з урахуванням імовірностей	Статистичний інтегральний показник	Суб'єктивна й ігрова оцінка	Інтегральний показник на основі конфігуратора, тобто правила, алгоритму або моделі, що співвідносить різні аспекти та підходи до визначення ефективності
Результат	Короткостроковий фінансовий результат	Застосування наявного потенціалу в практичній діяльності	Координованість простого відтворення	Стабільне розширене відтворення	Задоволення основних стейкхолдерів	Забезпечення системи умов довгострокового розширеного відтворення

Теоретико-методологічний базис авторської концепції дозволяє доповнити основні принципи комплексного оцінювання ефективності розвитку підприємств на основі груп принципів суб'єкта, об'єкта, бази порівняння, логіки оцінок, врахування яких припускає розгляд комплексного оцінювання ефективності розвитку промислових підприємств як єдиної системи умов з урахуванням їх взаємозалежності, взаємодії та взаємодоповнюваності.

На основі загальних теоретичних положень і принципів комплексного оцінювання ефективності розвитку підприємства запропонована головна ідея процесу дослідження – концепція, яка відображає основну точку зору та реалізує провідний задум – перехід від часткових аспектів оцінювання ефективності до системи умов, які завдяки своїй взаємозалежності та взаємодоповнюваності формують системну ефективність розвитку підприємства. В концепцію комплексного оцінювання ефективності розвитку підприємства включені три групи основних положень: виявлення та узгодження індивідуальних і колективних прагнень стейкхолдерів, а також формальних і неформальних інституціональних обмежень; формування інваріантної структури ефективності розвитку підприємства; агрегування мір ефективності умов виникнення та відтворення ефектів при збереженні їхніх основних характеристик і цінності інформації. Результатом вирішення проблеми в концепції є оцінка інтегрального показника системної ефективності розвитку підприємства (рис. 1).

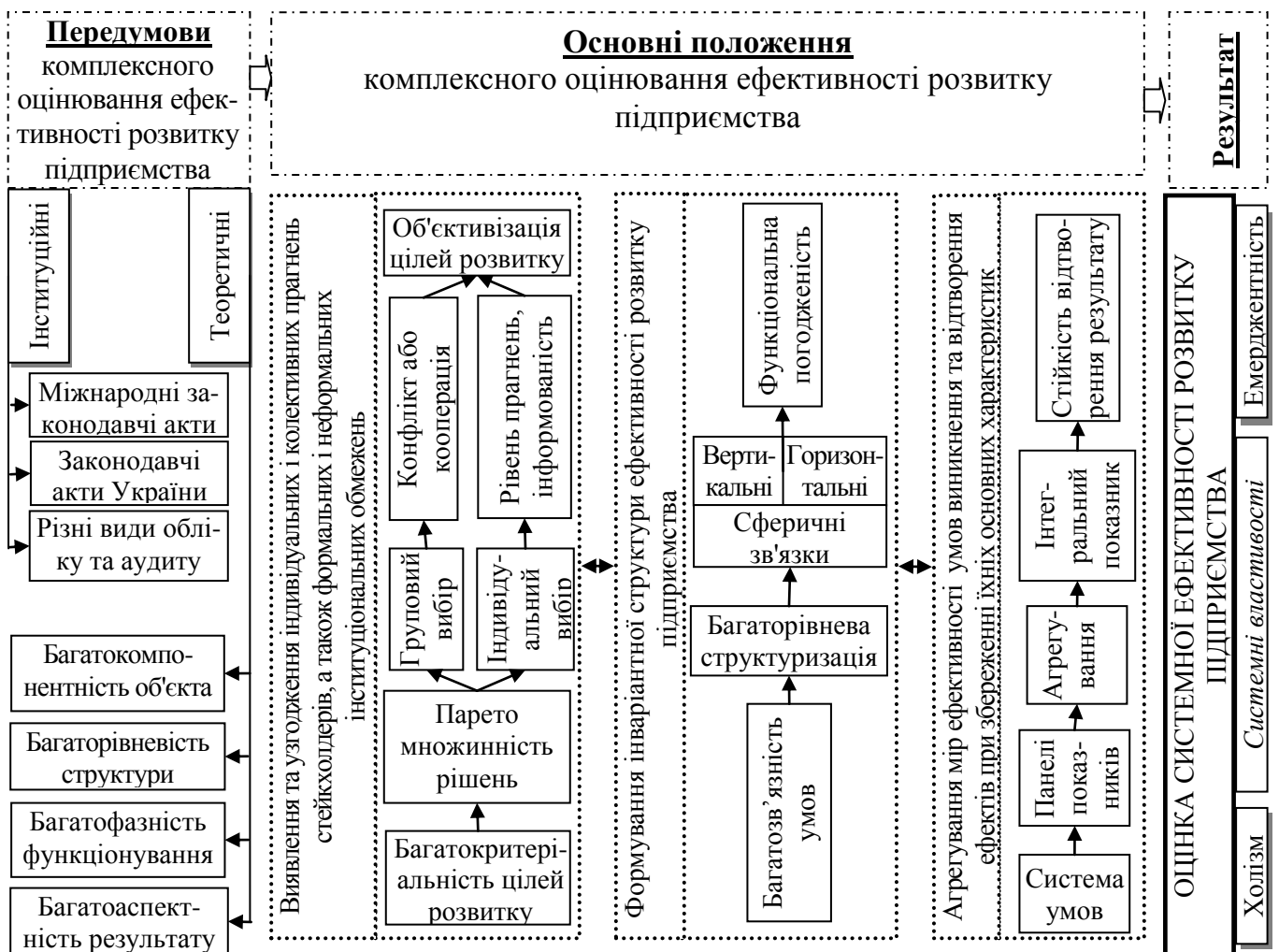

Рис. 1. Концепція комплексного оцінювання ефективності розвитку підприємства

Запропоновано під системною ефективністю розвитку підприємства розуміти систему умов виникнення та довгострокового стійкого відтворення цілеспрямованого результату функціонування підприємства, що дозволяє йому максимально використовувати й розвивати свій потенціал в активній взаємодії із зовнішнім середовищем. У якості складових системи умов виділено: наявний потенціал як сукупність ресурсів виробництва, що є обмеженнями при досягненні цілей розвитку підприємства; функціональну організованість, в якій враховано впорядкованість розподілу зв'язків та елементів (внутрішніх і зовнішніх), а також динаміку процесів розвитку підприємства; результативність, що характеризує необхідність і цілеспрямованість довгострокового стійкого розширеного відтворення результату. Розроблено інваріантну двошарову багатостратну структуру системи умов виникнення та відтворення економічних ефектів (рис. 2).

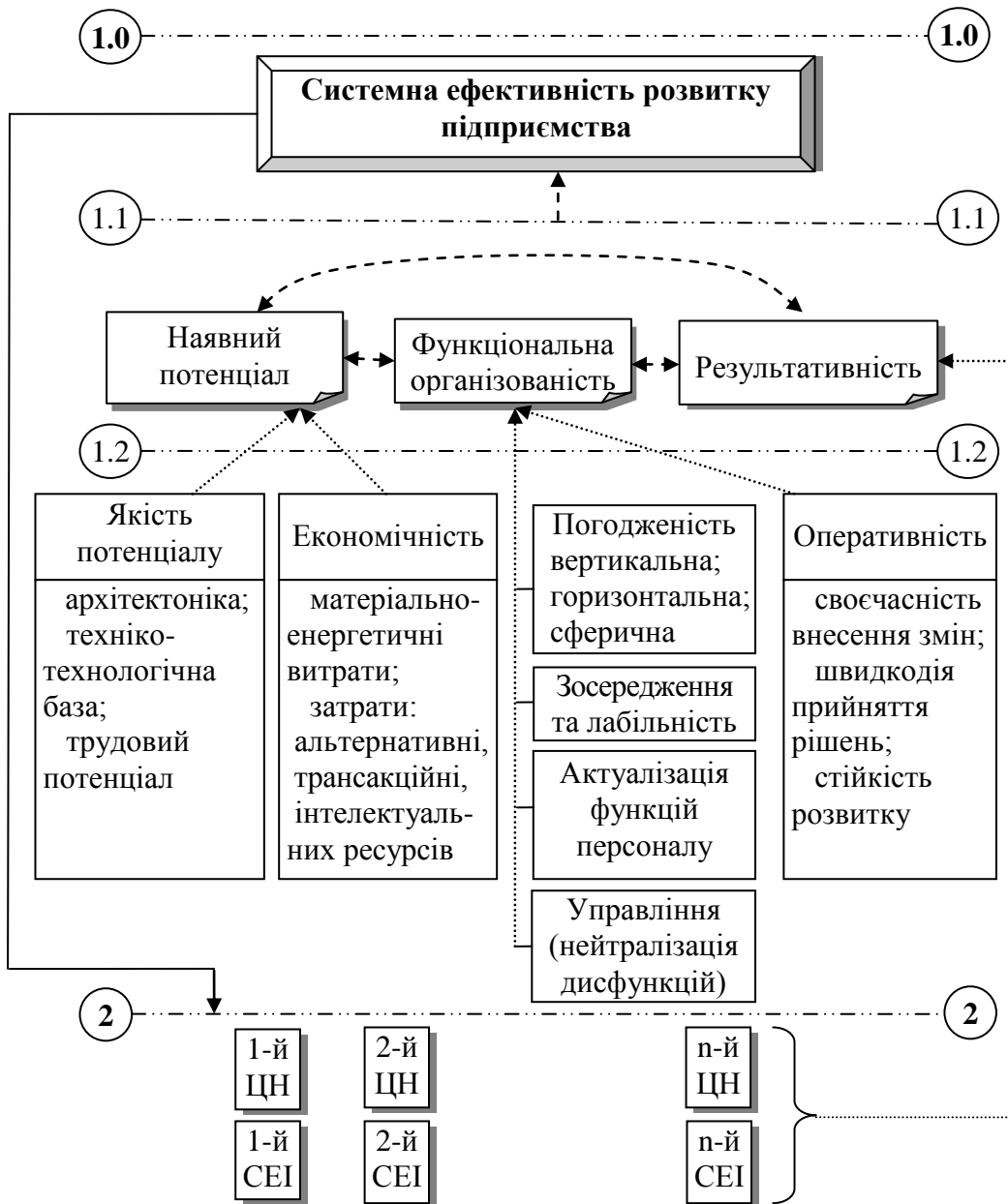

Рис. 2. Структура системи умов виникнення та відтворення економічних ефектів

В ієрархічній структурі системи умов виникнення та відтворення економічних ефектів у шарі прийняття рішень представлені взаємопов'язані страти – інтегральний показник системної ефективності розвитку підприємства, система умов (результативність розвитку підприємства, наявний потенціал досягнення результату і функціональна організованість) та узагальнені такі складові: якість потенціалу, економічність, оперативність, погодженість, співвідношення зосередженості і лабільності, актуалізація функцій персоналу, управління (нейтралізація дисфункцій). Шар виконання рішень містить такі страти: цільові нормативи діяльності структурних підрозділів і системні соціально-економічні індикатори стану системи. Дана структура є інваріантною стосовно безлічі проблемних ситуацій, що виникають при прийнятті рішень відносно розвитку промислових підприємств.

У третьому розділі – «Система умов оцінювання ефективності розвитку підприємств» – розроблено структуру моделі системної ефективності розвитку підприємства, що пов'язує систему умов виникнення та відтворення економічних ефектів; розроблено структуру та визначено складові оцінювання наявного потенціалу розвитку підприємства; теоретично обґрунтовано систему показників оцінювання результативності розвитку підприємств; визначено вузькі місця в оцінюванні складових функціональної організованості та запропоновано теоретико-методичне забезпечення до оцінювання функціональної погодженості процесу розвитку підприємств.

Обґрунтовано, що головним напрямком розвитку підприємства є підвищення рівня задоволеності потреб його стейкхолдерів, які постійно зростають та ускладнюються. Для здійснення цього процесу необхідні: наявність кінцевої множини функціональних елементів, які виділені із середовища (потенціал); організація відносин елементів між собою з формуванням цілісності (функціональна організованість); організація взаємодії цієї цілісності із середовищем, що забезпечує функціонування та розвиток підприємства (результативність).

Розроблено модель системної ефективності розвитку підприємства (рис. 3), в якій підкреслено складність комплексного оцінювання та інформаційного забезпечення умов виникнення й відтворення економічних ефектів, – наявний потенціал, функціональна організованість і результативність. Постійно зростаючі кількісно та якісно потреби стейкхолдерів призводять до необхідності розширення й ускладнення наявного потенціалу для їх задоволення. Підвищення складності потенціалу призводить до ускладнення організації діяльності. Зростаюча складність об'єкта (потенціалу) та суб'єкта (системи управління) потребує підвищення рівня складності аналізу ситуації, що склалася навколо отриманого результату. Кожна з системи умов має відповідне вираження на різних рівнях розвитку та формує ланцюжок щодо складу, кількості та якості інформації. Для узгодження інтересів стейкхолдерів на різних рівнях розвитку підприємства пропонується застосовувати функціонально-операційні центри (ФОЦ) – функціонально й інституційно відокремлене обмежене об'єднання ресурсів, технологій їх трансформації і джерел впливу на процеси отримання та відтворення кінцевого результату.

Визначено, що складовими наявного потенціалу розвитку підприємства є: якість потенціалу – архітектоніка потенціалу, трудовий потенціал та техніко-технологічний рівень виробництва; економічність – матеріально-енергетичні витрати, трансакційні та альтернативні затрати, а також затрати інтелектуальних ресурсів.

Рис. 3. Структура моделі системної ефективності розвитку підприємства
Умовні позначення: ↓ регрес; ↑ прогрес.

Результативність розвитку підприємства визначає ступінь досягнення його цілей. Виділено чотири рівні результативності: 1) рівень оптимальності, при якому всі часткові показники знаходяться на межі оптимальних за В. Парето значень; 2) рівень адекватного досягнення мети, при якому один частковий показник збігається з його максимально можливим значенням, а всі інші знаходяться в інтервалі припустимого відхилення відповідного досягнення мети; 3) рівень допустимості, при якому відхилення досягнутих значень усіх часткових показників від їхніх оптимальних значень знаходяться у межах, при яких зберігається цілеспрямованість; 4) гарантований рівень, коли результат буде отриманий при найбільш несприятливому збігу обставин. Аналіз існуючих методів оцінювання результативності виявив, що найбільш прийнятною є збалансована система показників, в якій представлені такі їх групи: фінансові показники, задоволеність споживачів рівнем якості продукції та обслуговування, науково-технічний рівень і організація виробництва, ступінь задоволеності працею персоналом підприємств. Аналіз діяльності великих і середніх суб'єктів підприємництва дозволив зробити попередній вибір показників, що описують кінцевий результат розвитку машинобудівних підприємств України.

Обґрунтовано, що складовими функціональної організованості підприємства як умови виникнення та відтворення економічних ефектів, є оперативність, погодженість підсистем і елементів, раціональне співвідношення зосередженості й лабільності,

актуалізація функцій персоналу, управління (нейтралізація дисфункцій). Складовими оперативності є своєчасність внесення змін у процеси довгострокового розширеного відтворення, швидкодія прийняття рішень, стійкість розвитку підприємства. Доведено, що своєчасність внесення змін – це синхронність циклів виробництва та відтворення всередині підприємства із циклами зовнішнього середовища, а саме ринкового попиту, розробки нових продуктів і технологій, кризових явищ у суспільстві й економіці. Швидкодія прийняття рішень – це період часу від виявлення проблеми й ухвалення рішення щодо її усунення до встановлення нового режиму функціонування підприємства. Для оцінювання швидкодії слід враховувати повноту, вчасність і достатність інформації, а також обсяг інструментальної інформації. Стійкість – це здатність будь-якої системи повертатися в стан рівноваги за певний час.

Погодженість підсистем і елементів – це досягнення єдності й узгодженості між елементами та підсистемами підприємства в процесі його розвитку. На підприємстві погодженості необхідно досягти у таких зв'язках: вертикальних – між керівництвом і підлеглими, суб'єктом та об'єктом управління; горизонтальних – між підрозділами та працівниками на одному ієрархічному рівні; сферичних – між підприємством і зовнішнім середовищем, різними групами стейкхолдерів.

Для оцінювання функціональної погодженості вертикальних зв'язків пропонується використовувати оптимальний взаємозв'язок між компетентністю керівництва і персоналу на основі моделі В. Врума й оцінки ефективності способу прийняття рішення, що визначає найбільш ефективний стиль прийняття рішень стосовно розвитку підприємства. Для уніфікації підходу до погодженості горизонтальних зв'язків на підприємстві пропонується використання ФОЦ. У результаті дослідження на машинобудівних підприємствах були виділені найбільш значимі критерії ФОЦ: для збуту – відсутність рекламацій щодо строків постачання, для фінансового управління – збалансованість грошових потоків, для виробництва – ритмічність роботи устаткування і персоналу, для постачання – мінімізація складських запасів матеріально-технічних ресурсів з обмеженнями стосовно надійності забезпечення роботи виробництва. Сферичні зв'язки як фактор впливу на системну ефективність розвитку підприємства зумовлюють високий рівень ризику при взаємодії із зовнішнім середовищем. Виходячи з необхідності поєднання системи умов, для характеристики сферичних зв'язків обґрунтовано використання ринкової премії за ризик, що пов'язана з відмінністю структури задіяного капіталу на підприємстві та середнім значенням по промисловості.

У четвертому розділі – «Методичні засади оцінювання наявного потенціалу та результативності як умов розвитку промислових підприємств» – запропоновано послідовність об'єктивізації цілей у процесі оцінювання результативності розвитку підприємства; визначено методичні підходи до оцінювання складових наявного потенціалу розвитку підприємств; розроблено систему показників результативності розвитку промислових підприємств.

Результат розвитку підприємства має забезпечити тривале та стійке задоволення домінуючої внутрішньої потреби системи. У соціально-економічних системах необхідно й доцільно взаємопов'язувати об'єктивну суспільну потребу (вимоги вищої ланки системи) із суб'єктивною метою, поставленою робітниками підприємства. Процес об'єктивізації цілей наведений на рис. 4. Нормативну декомпозицію цілей розвитку пропонується здійснювати з використанням трьох груп критеріїв: інформаційних,

інституційних та психологічних. До інформаційних критеріїв відносяться: а) обсяг, достовірність та своєчасність об'єктивних даних про ситуацію; б) обсяг і якість інструментальної інформації – професійних компетентностей персоналу; в) якість нормативної інформації – вимоги до правил прийняття рішень, рівня їхньої обґрунтованості та стратегічної спрямованості. Інституційна група критеріїв включає, по-перше, пріоритет щодо способу здійснення діяльності, а по-друге, рівень прагнень стейкхолдерів на основі критерію А. Гурвіца. Психологічні критерії – це спроможність особистості до роботи в ситуації невизначеності.

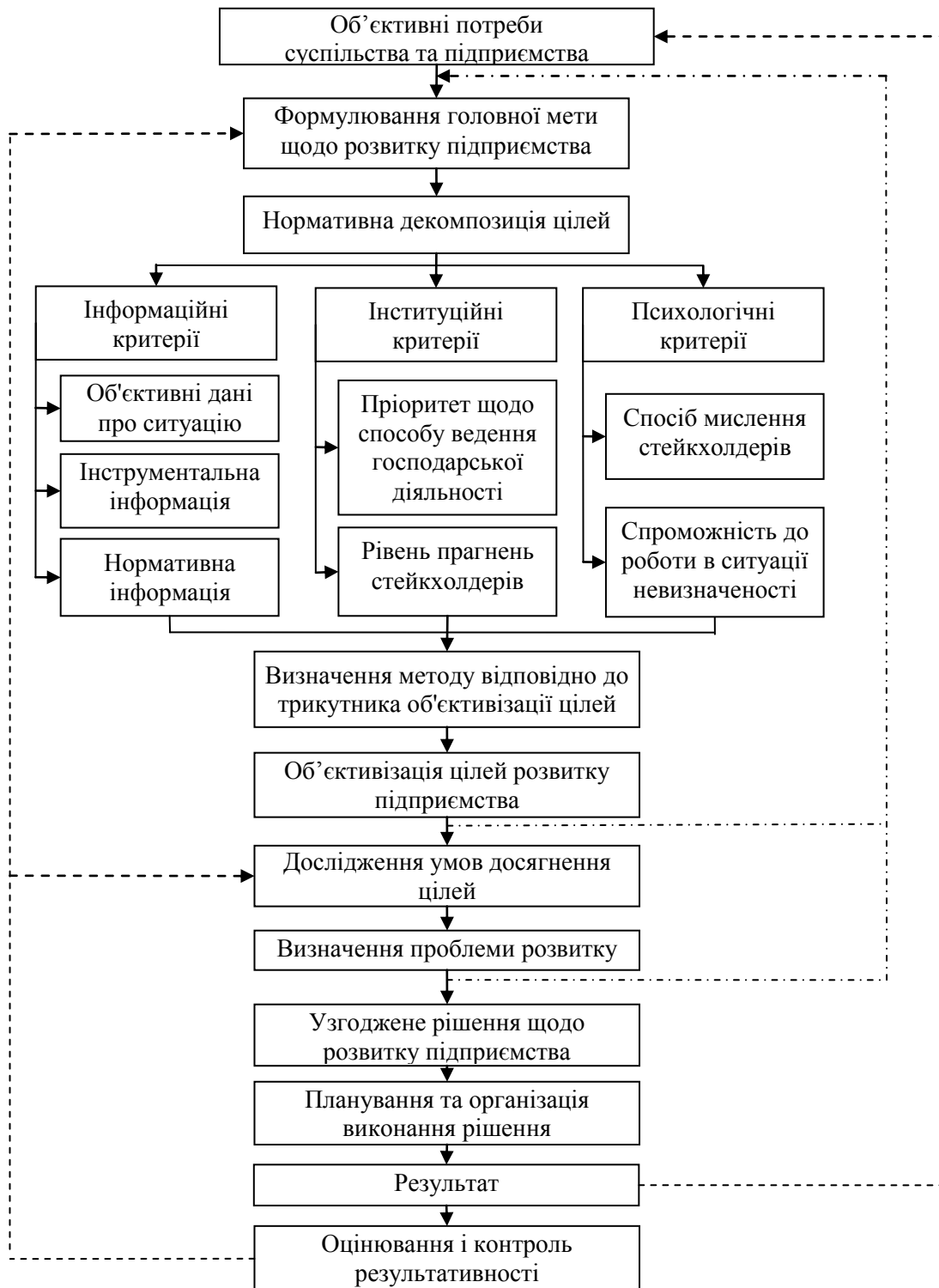

Рис. 4. Об'єктивізація цілей у процесі оцінювання результативності розвитку підприємства

Визначення методу прогнозування розвитку запропоновано здійснювати відповідно до трикутника об'єктивізації цілей (рис. 5), в якому враховано основний фактор, що визначає як вибір методів цілепокладання, так і власне об'єктивізацію цілей – інституційні норми.

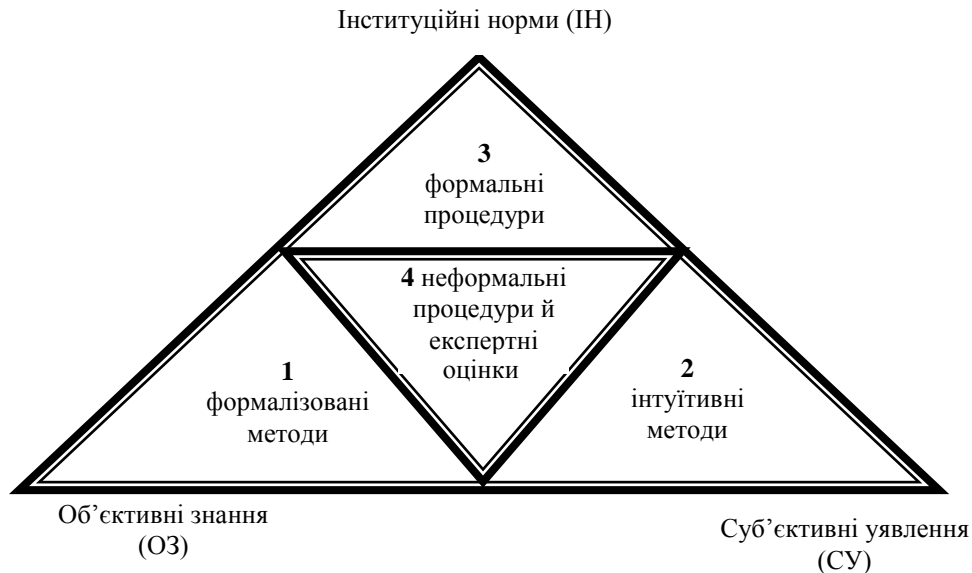

Рис. 5. Трикутник об'єктивізації цілей розвитку підприємства («трикутник об'єктивізації»)

Усередині «трикутник об'єктивізації» містить різні методи визначення цілей розвитку. У першій зоні розташовані методи, що дозволяють отримувати й обробляти об'єктивні дані (формалізовані методи), – маркетингові, економетричні, соціологічні, технологічні; в другій зоні – інтуїтивні методи, що базуються на ментальних моделях, які склались у суб'єкта, котрий приймає рішення на підставі досвіду роботи, особистих цінностей і переваг; у третій зоні – формальні процедури і регламенти обґрунтування й прийняття рішення; у четвертій зоні – неформальні норми організаційної поведінки співробітників, евристичні методи й експертні оцінки. Цілі розвитку виражаються з допомогою цільових нормативів показників результативності розвитку підприємства.

Найвний потенціал є умовою виникнення та відтворення економічних ефектів. Органічна будова (архітектоніка) наявного потенціалу характеризується можливістю отримувати готову продукцію в певному обсязі із заданим рівнем якості. Оцінювання наявного потенціалу розвитку підприємств має містити згідно з виробничими функціями органічну будову капіталу та праці. Капітал характеризується потенціалом техніко-технологічної бази та матеріально-енергетичних ресурсів з урахуванням альтернативних затрат, економічністю трансакційних затрат, що визначаються узгодженням інтересів при підписанні контрактів з економічними агентами. Праця характеризується трудовим потенціалом і затратами інтелектуальних ресурсів.

Запропоновано методичний підхід до оцінювання трудового потенціалу підприємства (ТПП), в якому він визначається як

$$ТПП = ПР \times КФО \times КЯТП, \quad (1)$$

де ПР – продуктивність праці, тис. грн/особу;

КФО – рівень фондоозброєності;

КЯТП – коефіцієнт якості трудового потенціалу підприємства як середнє геометричне від таких коефіцієнтів: середньорічної кількості штатних працівників, статевікового складу у працівників підприємства, стабільності кадрів на підприємстві, рівня доходів працівників підприємства, стану здоров'я працівників, кадрового складу підприємства, характеристики рівня освіти працівників підприємства, підготовки і перепідготовки кадрів, професійно-кваліфікаційного складу працівників підприємства.

Запропоновано методичний підхід до оцінювання потенціалу техніко-технологічної бази (ПТТБ), що розраховується як середнє геометричне від коефіцієнта використання виробничих потужностей, питомої матеріаломісткості, оборотності незавершеного виробництва, фондовіддачі, коефіцієнта придатності основних засобів, рівня механізації та автоматизації виробництва, коефіцієнта оновлення техніко-технологічної бази, частки нових технологій за обсягом продукції. Така оцінка потенціалу техніко-технологічної бази підприємства відображає здатність виготовляти визначений обсяг продукції при заданій якості (питома матеріаломісткість, оборотність та фондовіддача) і техніко-технологічному оснащенні, є складовою при оцінюванні системної ефективності розвитку підприємства.

Економічність оцінюється як співвідношення витрат матеріальних, фінансових, трудових та інших ресурсів до загальних витрат підприємства. Для оцінювання економічності розвитку промислових підприємств пропонується враховувати матеріально-енергетичні витрати, а також затрати інтелектуальних ресурсів, альтернативні і трансакційні затрати. Системна ефективність розвитку підприємства тим вища, чим ближче рівень надлишкових матеріально-енергетичних ресурсів та альтернативних затрат до нуля. Поряд з альтернативними затратами необхідно розраховувати трансакційні затрати як затрати щодо координації діяльності економічних агентів і усунення розподільного конфлікту між ними та затрати інтелектуальних ресурсів на поліпшення якості продукції. Затрати інтелектуальних ресурсів мають окупатися й приносити прибуток як у поточному, так і в майбутніх періодах. У свою чергу, прибуток може бути отриманий тільки при збуті продукції, і чим більш інноваційною буде ця продукція, тим більшою буде віддача від інтелектуальних ресурсів. У цьому випадку оцінка затрат інтелектуальних ресурсів матиме такий вигляд:

$$B_{ip} = \frac{B'_{як} + B_{nn} + B_{зic}}{1 - \frac{T_{\phi}}{T_i}}, \quad (2)$$

де B_{ip} – реальні затрати інтелектуальних ресурсів за період, грн;

$B'_{як}$ – витрати на якість без урахування витрат на виправлення браку, грн;

B_{nn} – витрати на перенавчання персоналу, грн;

$B_{зic}$ – витрати на захист інтелектуальної власності, грн;

T_{ϕ} – фактичний середній час життя кінцевої продукції підприємства, рік;

T_i – середній час життя виробів у певному виді економічної діяльності, рік.

Запропонований методичний підхід до оцінки інтелектуальних ресурсів дозволяє уникнути суб'єктивних експертних оцінок, залучення біржових індексів, які відсутні для

більшості підприємств України, кількісно врахувати вплив власних інтелектуальних ресурсів на системну ефективність розвитку підприємства.

З використанням багатовимірного аналізу було проаналізовано 46 машинобудівних підприємств України (табл. 2) та виділено найбільш значимі показники результативності їхнього розвитку.

Таблиця 2

Факторні навантаження показників результативності розвитку машинобудівних підприємств

Показники	Факторні навантаження							
	1	2	3	4	5	6	7	8
Фінансові показники								
Собівартість продукції, тис. грн	0,8888	0,0283	0,2069	0,1655	0,1141	-0,0296	0,0384	-0,0499
Економічний прибуток, тис. грн	0,7594	0,0080	-0,1214	-0,2849	-0,0214	0,0858	-0,2338	0,1062
Капітальні інвестиції, тис. грн	0,6006	0,7014	-0,0380	0,0402	0,0489	0,0789	0,0508	-0,0077
Середньозважена ціна капіталу	-0,0458	-0,0329	0,0257	-0,0548	0,1884	-0,7780	0,0055	0,0734
Відношення виплачених дивідендів до ринкової капіталізації компанії	-0,0352	-0,0690	0,0555	-0,0683	0,0100	0,0011	-0,8861	-0,0904
Якість внутрішніх бізнес-процесів								
Фондовіддача, грн/грн	-0,0431	0,0338	0,9065	-0,1153	-0,1083	-0,0009	-0,0079	-0,0407
Коефіцієнт придатності основних засобів	0,1955	0,1452	-0,0434	0,0555	0,8129	-0,0352	0,0039	-0,0788
Коефіцієнт оновлення техніко-технологічної бази	-0,0154	0,8020	0,0134	-0,1293	0,1766	-0,0909	-0,1632	-0,0396
Витрати на нові технології (НДДКР), тис. грн	0,1460	0,8873	-0,0495	-0,0168	0,0456	0,0702	0,0696	0,0029
Споживачі								
Обсяг продажу, тис. грн	0,9537	0,1060	0,1295	0,0673	0,1022	-0,0054	0,0042	-0,0237
Частка експорту	-0,0311	0,0023	0,0389	-0,0719	-0,0430	0,0312	0,1460	0,7892
Персонал								
Фонд оплати праці, тис. грн	0,1180	0,0425	0,09178	0,8424	0,0338	0,0943	0,0148	0,0319
Продуктивність праці персоналу підприємства, грн/особу	0,2905	-0,1042	0,7927	0,2214	0,2068	-0,0456	-0,0506	0,0284
Коефіцієнт фондоозброєності, грн/особу	-0,0512	-0,0678	-0,1150	0,0160	-0,7320	0,0693	0,0511	-0,0178
Середньооблікова чисельність штатних працівників, осіб	0,7332	0,4994	-0,2308	-0,1401	-0,0022	0,0206	0,0629	0,0975
Властиві значення	3,8608	3,0140	1,7906	1,6552	1,5352	1,4744	1,2911	1,1905
Ступінь факторизації	0,1839	0,1435	0,0853	0,0788	0,0731	0,7021	0,0615	0,0567

Згідно з проведеним аналізом до групи фінансових показників відносяться: собівартість реалізованої продукції, відношення суми виплачених дивідендів до ринкової капіталізації компанії, середньозважена ціна капіталу, економічний прибуток, капітальні інвестиції. До групи якості внутрішніх бізнес-процесів відносяться: фондвіддача, витрати на нові технології (НДДКР), коефіцієнт придатності основних засобів, коефіцієнт оновлення техніко-технологічної бази. До групи споживачів відносяться: обсяг продажу, частка експорту в загальному обсязі реалізованої продукції. До групи персоналу увійшли такі показники, як фонд оплати праці, продуктивність праці персоналу підприємства, середньооблікова чисельність штатних працівників, коефіцієнт фондоозброєності.

У п'ятому розділі – «Функціональна організованість процесу розвитку підприємств» – розроблено методичний підхід до оцінювання своєчасності внесення змін у відтворювальні процеси на підприємстві та швидкодії прийняття рішень; запропоновано методичне забезпечення стійкості розвитку промислових підприємств; сформовано методичну базу для оцінювання складових функціональної організованості в процесі розвитку підприємства.

Оперативність як узагальнена складова системної ефективності розвитку підприємства оцінюється на базі своєчасності внесення змін та швидкодії прийняття рішень, стійкості розвитку підприємства. При оцінюванні своєчасності внесення змін у процеси розвитку підприємства запропоновано враховувати сучасний стан і розвиток підприємства, цикли відтворення трудових ресурсів, а також засобів і предметів праці. Своєчасність внесення змін пропонується визначати як середнє геометричне від економічної рентабельності продажу, коефіцієнта оновлення техніко-технологічної бази, коефіцієнта якості людського капіталу, питомої ваги запасів у загальній величині обігових засобів, коефіцієнта витрат на якість продукції. Таким чином, враховуються відтворювальні цикли основних факторів виробництва і достатність поточного прибутку для їхньої стійкого розвитку. Для розрахунку коефіцієнта своєчасності внесення змін у ПАТ «Стаханівський вагобудівний завод» визначено його складові: економічну рентабельність продажу – 0,1316; коефіцієнт відновлення основних засобів – 0,1033; питому вагу запасів – 0,6544; коефіцієнт якості людського капіталу – 0,1619; коефіцієнт витрат на якість продукції – 0,0786. Коефіцієнт своєчасності внесення змін у розвиток ПАТ «Стаханівський вагобудівний завод» дорівнює 0,16, що пов'язано із незначним рівнем витрат на якість продукції. Цей показник у багатьох машинобудівних підприємств України є від'ємним, в той час як у світових лідерів він вище за 0,5.

Для підвищення швидкодії прийняття рішень розроблено ментальну карту оцінювання системної ефективності розвитку підприємства за допомогою інструмента MindjetMindManager 8. Відповідно до цієї ментальної карти оператори мають приймати рішення на основі наявного потенціалу, функціональної організованості і результативності розвитку підприємства. Визначення пріоритетності напрямку розвитку дозволяє погоджувати прагнення стейкхолдерів за допомогою побудови додаткових ментальних карт, ієрархічно підпорядкованих вихідній, та швидко реагувати на зміни у зовнішньому і внутрішньому середовищі.

Системна ефективність розвитку підприємства тим вища, чим менші перерви в його роботі та більш стабільний (стійкий) процес його функціонування. Запропоновано

для забезпечення синхронізації циклів розвитку підприємства, тобто стійкого задоволення домінуючої потреби його стейкхолдерів, враховувати такі комплекси: фінансової стійкості – ступінь ефективності використання капіталу, вкладеного в активи підприємства; виробничої стійкості – дієздатність системи, при якій вона та її підсистеми спроможні виконувати покладені на них функції; організаційної стійкості – баланс між реальною задоволеністю спільною діяльністю стейкхолдерів та її гарантованими максиміними значеннями.

Виробничу стійкість пропонується визначати на основі теорії масового обслуговування. Коефіцієнт виробничої стійкості ($K_{вс}$) визначається як

$$\begin{cases} K_{вс} = 1 - P_k, \text{ якщо система не допускає появи черги} \\ K_{вс} = \frac{t_{отк} - t_{очср}}{t_{отк}}, \text{ якщо система допускає появу черги} \end{cases} \quad (4)$$

де P_k – ймовірність того, що обслуговуючий канал зайнятий;

$t_{отк}$ – граничний час очікування до початку виконання замовлення, допустимий споживачем;

$t_{очср}$ – середній час очікування вимогою початку обслуговування в системі.

Чим ближче $K_{вс}$ до 1, тим вища виробнича стійкість підприємства, але у першому випадку й нижчий рівень використання потенціалу. У другому випадку, якщо значення $K_{вс}$ у системі, що допускає чергу є близьким до 0, то споживач не чекатиме на виконання замовлення і звернеться до конкурентів. Перший критерій формули (4) буде більш застосований для товарних ринків з досконалою конкуренцією, а другий – для монополістичної конкуренції. В разі монополії коефіцієнт виробничої стійкості завжди близький до 1.

Для забезпечення організаційної стійкості запропоновано враховувати інтереси різних груп стейкхолдерів з використанням теорії ігор. Пошук точки рівноваги досліджувався при виборі напрямку підвищення продуктивності праці на прикладі машинобудівного підприємства України. Визначено, що забезпечення ефективного та стійкого розвитку підприємства пов'язано не тільки з аналізом неантагоністичних відносин стейкхолдерів, а й має включати їх можливу кооперацію. Виграш кожного учасника гри залежить від складу всіх коаліцій, яким він приносить користь своєю присутністю, а також від розмірів цієї користі. Характеристична функція гри має гарантувати учасникам коаліцій середній виграш не менш ніж окремі виграші кожного учасника.

До складових функціональної організованості поряд з оперативністю і погодженістю входять: актуалізація функцій персоналу, раціональне співвідношення зосередженості та лабільності, управління (нейтралізація дисфункцій). Для оцінювання актуалізації функцій персоналу підприємства запропоновано методичне забезпечення, що включає мотивуючий потенційний бал (МПБ), який визначається за формулою

$$МПБ = \frac{PP + 3P + 3nP + ПКР + РНР}{5} \times Авт \times ЗвЗ, \quad (5)$$

де PP – різноманітність роботи;

$3P$ – завершеність роботи;

ЗнР – значимість роботи;
ПКР – можливість посадового та кваліфікаційного зростання;
РНР_ч – рівень нормованості робочого часу;
Авт – автономність;
ЗвЗ – зворотний зв'язок.

Для визначення параметрів МПБ було модернізовано анкету Хакмана – Олдхема, яку розділено на дві частини: у першій за 2-бальною шкалою в закритому режимі оцінено задоволеність гігієнічними факторами; у другій за 7-бальною шкалою у відкритому режимі оцінено задоволеність роботою з урахуванням двох додаткових факторів – можливості посадового та кваліфікаційного зростання, рівень нормованості робочого часу. При кожній незадовільній відповіді в першій частині анкети МПБ зменшується на 20%, у той же час задовільні відповіді не збільшують МПБ. Введене доповнення розширює межі застосування МПБ та дозволяє визначити напрями актуалізації функцій персоналу для підвищення системної ефективності розвитку промислових підприємств. Узагальнені результати і розрахунок мотивуючого потенційного бала для Науково-виробничого підприємства по системах автоматизованого управління (НВП САУ) подано у табл. 3.

Таблиця 3

Мотивуючий потенційний бал на прикладі машинобудівного підприємства

Показник	Максимально можливе значення	Значення на НВП САУ
Різноманітність роботи	7	6
Завершеність роботи	7	2
Значимість роботи	7	5
Можливість посадового та кваліфікаційного зростання	7	2
Рівень нормованості робочого часу	7	4
Автономність	7	5
Зворотний зв'язок	7	4
Мотивуючий потенційний бал без урахування гігієнічних факторів	343	228
Чи задовольняє Вас рівень оплати праці?		Ні
Мотивуючий потенційний бал	343	182

Можна зробити висновки, що на машинобудівному підприємстві МПБ складає 182, або 53% від максимально можливого значення; МПБ знаходиться на межі допустимого значення (50%). До складових, що знижують рівень актуалізації функцій персоналу, відносяться: значимість роботи, тобто результати роботи кожного співробітника не впливають на інших; можливість посадового та кваліфікаційного зростання; рівень оплати праці. Врахування цих факторів при формуванні системи мотивації машинобудівного підприємства дозволить підвищити системну ефективність його розвитку. Для підвищення рівня актуалізації функцій персоналу пропонується проведення тренінгів.

Раціональне співвідношення жорсткості та лабільності запропоновано визначати як співвідношення зв'язності та відносної рухливості елементів, що характеризує дилему між стійкістю функціонування та розвитком підприємства як відношення між власною складністю системи, котра характеризує ступінь складності структури й алгоритму функціонування системи, та сумарною складністю елементів поза їх зв'язком із системою.

Підтримка як нормального функціонування, так і стійкого розвитку системи вимагає її управління – нейтралізації виникаючих дисфункцій. Нейтралізація дисфункцій пропонує компенсацію виникаючих втрат за рахунок наявних резервів. Обґрунтовано, що рівень організованості на підприємстві завдяки нейтралізації дисфункцій оцінюється з використанням коефіцієнта коливання показників якості кінцевого результату та коефіцієнтів підсилення зворотних зв'язків. Коливання кінцевих показників розвитку підприємства пропонується визначати за допомогою середньоквадратичної помилки.

У шостому розділі – «Методичне забезпечення оцінювання системної ефективності розвитку промислових підприємств» – здійснено агрегування показників системної ефективності розвитку підприємства; виконано оцінювання системної ефективності методом аналізу ієрархій; проведено моделювання процесу оцінювання системної ефективності розвитку машинобудівних підприємств.

Під агрегуванням розуміється об'єднання, укрупнення показників зі встановленням наявних і бажаних відносин на заданій множині елементів. Запропоновано структуру визначення інтегрального показника системної ефективності розвитку підприємства (рис. 6).

Інтегральний показник системної ефективності розвитку підприємства визначається сумою комплексних показників з урахуванням їх значимості та коефіцієнта взаємопосилень. Цей показник описує умови, які змінюються спільно та взаємозалежно, і від цієї взаємодії утворюється додатковий приріст інтегрального показника. Він враховує зворотні позитивні зв'язки між результативністю, наявним потенціалом і функціональною організованістю. Інтегральний показник системної ефективності розвитку підприємства розглядається як характеристика генеральної сукупності умов виникнення та відтворення економічних ефектів у цілому, а його призначення – співвіднести завдання розвитку з поточним станом підприємства при стратегічному плануванні.

Застосування методу аналізу ієрархій дозволило визначити значимість кожної складової системної ефективності з урахуванням взаємозалежності дій різних акторів на результативність розвитку підприємства для досягнення задовільного результату. В методі аналізу ієрархій Т. Сааті перехід від прямого до зворотного процесу базується тільки на суб'єктивній оцінці експертів, яка не є досить ґрунтовною, тому поряд з нею пропонується використовувати коефіцієнт варіації. На прикладі ТОВ «СЕТКА» визначено, що негативно на системну ефективність розвитку підприємства впливає науково-технічний рівень розвитку виробництва. Для зміни ситуації при використанні зворотного процесу методу аналізу ієрархій була обрана програма збільшення кількості нових технологій, з можливою модернізацією устаткування.

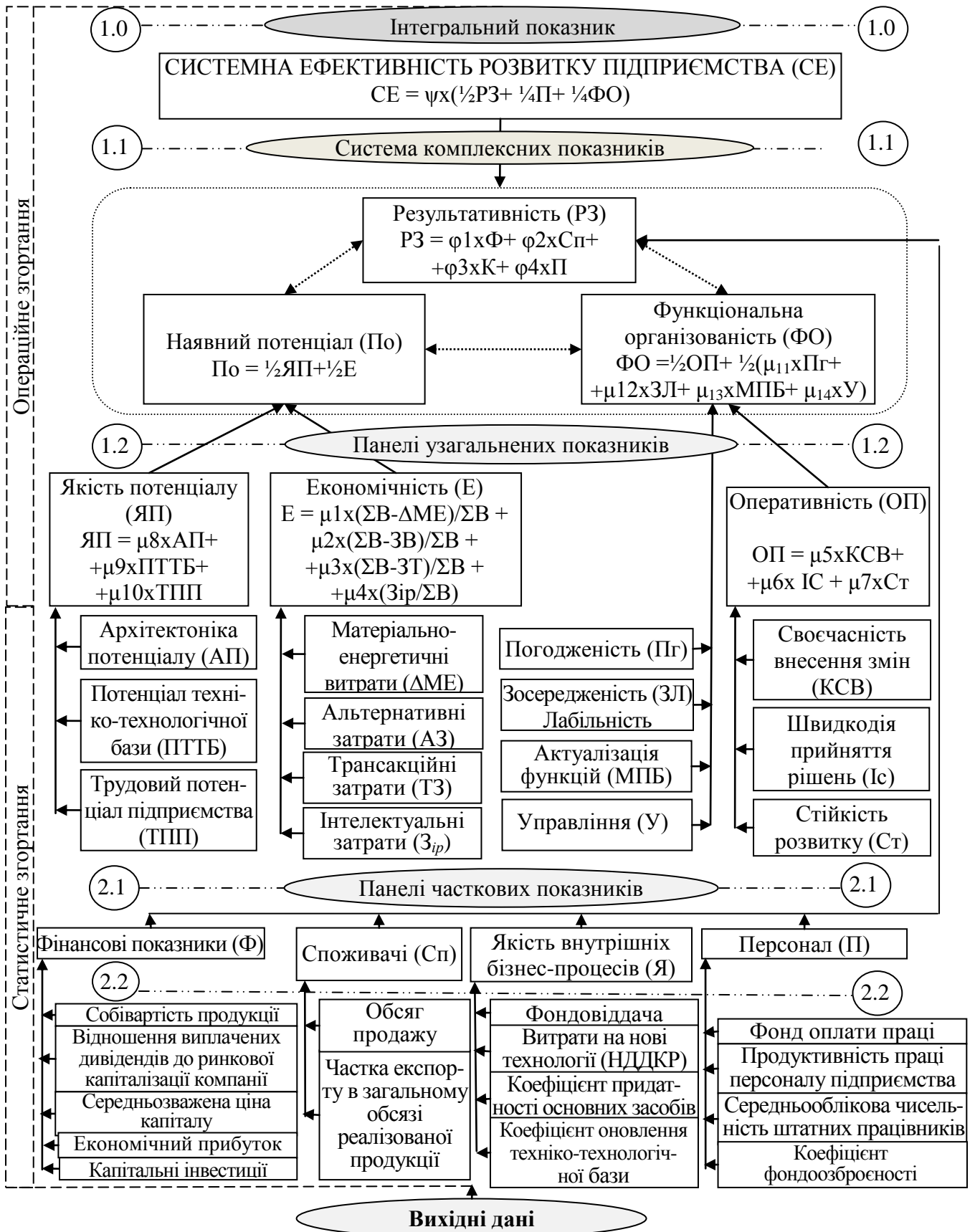

Рис. 6. Структура інтегрального показника системної ефективності розвитку підприємства

Умовні позначення:

→ зв'язки підпорядкування складових комплексного показника; → зв'язки узгодження між комплексними показниками; - - - - - рівні страт.

Розроблено модель для розрахунку інтегрального показника системної ефективності розвитку машинобудівного підприємства з використанням програмного забезпечення Vensim PLE. Визначено інтегральний показник системної ефективності розвитку ТОВ «СЕТКА» (м. Київ), ПАТ «Стаханівський вагонобудівний завод» (м. Стаханів Луганської області), ДП «Чугуївський авіаційний ремонтний завод» (м. Чугуїв Харківської області), ДП завод «Електроважмаш» (м. Харків) (табл. 4).

Таблиця 4

Результати імітаційного моделювання інтегрального показника системної ефективності розвитку машинобудівних підприємств, %

Підприємство	Системна ефективність					Система умов														
						Наявний потенціал					Функціональна організованість					Результативність розвитку				
	2011	2021	2031	2040	2050	2011	2021	2031	2040	2050	2011	2021	2031	2040	2050	2011	2021	2031	2040	2050
ТОВ «СЕТКА»	3	5	20	49	99	5	10	20	48	90	5	10	15	45	80	5	15	25	50	85
ПАТ «Стаханівський вагонобудівний завод»	5	7	15	40	90	2	5	20	44	97	2	5	12	25	45	2	10	24	52	87
ДП «Чугуївський авіаційний ремонтний завод»	2	5	10	40	80	1	4	25	48	98	3	6	15	29	47	3	9	19	40	62
ДП «Електроважмаш»	1	3	8	30	76	1	3	17	37	76	2	4	14	30	57	1	5	20	40	70

Аналіз великих та середніх машинобудівних підприємств України виявив, що спільним вузьким місцем їхнього розвитку є функціональна організованість. Це негативно впливає на системну ефективність розвитку даних підприємств. Визначено напрями нейтралізації дисфункцій та за допомогою середньоквадратичної помилки виділено найбільш прийнятний у сучасній ситуації.

ВИСНОВКИ

Одержані в дисертації результати являють собою нове вирішення наукової проблеми подальшого розвитку фундаментальних засад, розробки методологічного і методичного забезпечення процесу оцінювання системної ефективності розвитку промислових підприємств. Це дало змогу зробити такі теоретичні та практичні висновки.

1. Для визначення сутності об'єкта дослідження удосконалено понятійний апарат, а саме: ефективність, види ефективності, показники ефективності, критерій ефективності, комплексне оцінювання ефективності, проекти розвитку, розвиток підприємства, комплексне оцінювання ефективності розвитку підприємства. Визначено, що комплексне оцінювання ефективності розвитку підприємства – це процес визначення комплексу умов виникнення та відтворення економічних ефектів, що пов'язані з

якісними характеристиками джерел і процесів переходу потенціалу підприємства з одного стану в інший. Підкреслено, що головна відмінність процесів формування економічних ефектів і ефективності полягає в урахуванні для ефективності розвитку підприємства трьох груп інтенсивних факторів – якості потенціалу, якості процесу використання потенціалу, бажання та згоди стейкхолдерів.

2. Визначено наступні базові теоретичні закономірності авторської концепції комплексного оцінювання ефективності розвитку підприємства, а саме: системного підходу як загальнонаукової методології; економічної теорії, зокрема оцінки стану господарюючих суб'єктів; теорії менеджменту у межах оцінки рівня організації виробничих процесів; кваліметрії – для оцінки якості об'єктів різноманітної природи; інформатики – в процесі оцінки кількості та цінності інформації. Узагальнення підходів до оцінювання ефективності розвитку підприємств дозволило визначити, що ефективність є комплексним поняттям. Вона має оцінюватись з урахуванням системи умов виникнення та відтворення економічних ефектів.

3. Під методологією комплексного оцінювання ефективності розвитку промислових підприємств розуміється комплекс взаємопов'язаних принципів, концепція та методичне забезпечення, що дозволяють визначити систему умов виникнення і відтворення економічних ефектів, які пов'язані з якісними характеристиками джерел та процесів переходу потенціалу підприємства з одного стану в інший. Виділено чотири групи принципів комплексного оцінювання ефективності розвитку підприємств: суб'єкта, об'єкта, бази порівняння й логіки оцінювання.

4. Обґрунтовано концепцію комплексного оцінювання ефективності розвитку підприємств, яка відображає перехід від часткових аспектів оцінювання до системи умов, які завдяки своїй взаємозалежності та взаємодоповненості формують системну ефективність розвитку підприємства. Основними положеннями концепції є: виявлення та узгодження індивідуальних і колективних прагнень стейкхолдерів, а також формальних і неформальних інституціональних обмежень; формування інваріантної структури ефективності розвитку підприємства; агрегування мір ефективності умов виникнення та відтворення ефектів при збереженні їхніх основних характеристик. Результатом вирішення проблеми в концепції є оцінка інтегрального показника системної ефективності розвитку підприємства.

5. Під системною ефективністю розвитку підприємства розуміється система умов виникнення та довгострокового стійкого відтворення цілеспрямованого результату функціонування підприємства, що дозволяє їй максимально використовувати і розвивати свій потенціал в активній взаємодії із зовнішнім середовищем. Як головні складові системи умов виділено: наявний потенціал як сукупність ресурсів виробництва, а отже, обмеження на досягнення цілей розвитку підприємства; функціональну організованість, в якій враховано впорядкованість розподілу зв'язків та елементів (внутрішніх і зовнішніх), а також динаміку процесів розвитку; результативність, що характеризує необхідність і цілеспрямованість довгострокового стійкого відтворення результату.

6. Запропоновано структуру рівнів ієрархії системи умов виникнення і відтворення економічних ефектів, сформовано структуру оцінювання системної ефективності розвитку промислових підприємств, яка є інваріантною стосовно безлічі проблемних ситуацій, що виникають при прийнятті рішень. Розроблено структуру

моделі системної ефективності розвитку підприємства, яка включає систему умов виникнення та відтворення економічних ефектів, – наявний потенціал, функціональну організованість та результативність. Кожна система умов має своє вираження на різних рівнях розвитку підприємства та формує ланцюжок щодо складу, кількості та якості інформації.

7. Удосконалено послідовність визначення цілей розвитку підприємства, в якій об'єктивізація цілей розвитку здійснюється на основі сукупності інформаційних, інституціональних і психологічних груп критеріїв та із застосуванням «трикутника об'єктивізації», який містить об'єктивні знання, суб'єктивні уявлення й інституційні норми, що дозволяє використовувати різні методи для об'єктивного вибору напрямку ефективного розвитку підприємства. Оскільки результативність характеризує ступінь досягнення цілей розвитку підприємства, то пропонується враховувати чотири рівні досягнення мети: рівень оптимальності, рівень адекватного досягнення мети, рівень допустимості, гарантований рівень.

8. Для оцінювання наявного потенціалу запропоновано взаємозв'язок капіталу та праці як поєднання архітектоніки потенціалу, потенціалу техніко-технологічної бази, трудового потенціалу та економічності. Розвинуто методичний підхід до визначення якості трудового потенціалу, що заснований на якісних і кількісних показниках та дозволяє виявити недоліки в роботі персоналу. Для оцінювання інтелектуальних ресурсів запропоновано враховувати витрати на якість продукції, перенавчання персоналу та захист прав інтелектуальної власності, що дозволяє уникнути суб'єктивних експертних поглядів при оцінюванні системної ефективності розвитку підприємства.

9. Запропоновано систему показників комплексного оцінювання результативності розвитку промислових підприємств і на основі багатовимірного факторного аналізу визначено взаємозв'язок між такими її групами: фінансові показники, задоволеність споживачів рівнем якості продукції та обслуговування, науково-технічний рівень і організація виробництва, ступінь задоволеності працею персоналом підприємств. Проведено багатовимірний факторний аналіз результативності розвитку 46 машинобудівних підприємств України, уточнено систему показників її оцінювання.

10. Функціональна організованість як умова виникнення та відтворення економічних ефектів забезпечується при дотриманні ряду вимог: погодженості підсистем і елементів, раціонального співвідношення зосередженості та лабільності, актуалізації функцій персоналу, управління (нейтралізація дисфункцій), оперативності. Розроблено теоретико-методичне забезпечення для оцінювання функціональної погодженості вертикальних, горизонтальних і сферичних зв'язків у процесі розвитку промислових підприємств. Сформовано методичну базу для оцінювання ефективності комплексу факторів актуалізації функцій персоналу, що враховує оцінку кількісних та якісних факторів при формуванні системи мотивації на промисловому підприємстві.

11. Розроблено методичне забезпечення для оцінювання оперативності прийняття рішень на основі поєднання своєчасності внесення змін у розвиток підприємства, швидкодії прийняття рішень та стійкості розвитку промислових підприємств. Визначення рівня своєчасності внесення змін у розвиток підприємства пропонується на основі зв'язку відтворювальних циклів трудових ресурсів, засобів і предметів праці, достатності поточного прибутку для їх стійкого розвитку. Запропоновано ментальну модель швидкодії прийняття рішень щодо розвитку підприємства. Обґрунтовано

забезпечення синхронізації циклів розвитку промислових підприємств на базі трьох складових стійкості: фінансової – ступінь ефективності використання капіталу, вкладеного в активи підприємства; виробничої – дієздатність системи, при якій вона та її підсистеми спроможні виконувати покладені на них функції, що оцінюється на основі теорії масового обслуговування; організаційної – позитивна різниця між реальним задоволенням спільною діяльністю стейкхолдерів та її гарантованими максиміними значеннями, яка оцінюється на основі теорії ігор.

12. Запропоновано структуру інтегрального показника системної ефективності розвитку підприємства, в якій часткові показники, сформовані на нижньому рівні, виступають як обмеження граничних можливостей системи на вищих рівнях, у той же час достатність результату, отриманого на нижніх рівнях, перевіряється з використанням комплексних показників вищих рівнів і кінцевого інтегрального показника. У випадку невідповідності наявного результату потребам підприємства або суспільства приймається рішення щодо узгодження (координації) цілей, завдань і ресурсів.

13. Розроблено методичні положення щодо агрегування системи умов ефективності розвитку машинобудівних підприємств. Для цього використано метод аналізу ієрархій, в якому запропоновано використовувати коефіцієнт варіації для переходу від прямого до зворотного процесу в оцінюванні системної ефективності розвитку підприємства. Застосовано імітаційне моделювання для визначення інтегрального показника системної ефективності розвитку машинобудівних підприємств. Запропоновано напрями нейтралізації дисфункцій стосовно розвитку машинобудівних підприємств.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Гонтарева І. В. Оцінювання системної ефективності функціонування і розвитку промислових підприємств : монографія / І. В. Гонтарева. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2011. – 480 с.

2. Гонтарева І. В. Системная эффективность предприятия: сущность, факторы, структура / И. В. Гонтарева, Р. М. Нижегородцев. – Москва – Киров : ВСЭИ, 2012. – 152 с.

Особисто автором запропоновано визначення «системної ефективності» та розглянуто методологічні аспекти системної ефективності, методичне забезпечення щодо оцінювання ефективності комплексу факторів актуалізації персоналу промислових підприємств; як головні складові системної ефективності розвитку виділено результативність, економічність, оперативність, якість потенціалу та функціональну організованість, подано детальну характеристику кожної складової.

3. Гонтарева І. В. Системні засади формування якісних характеристик потенціалу усталеного розвитку підприємства / І. В. Гонтарева // Управління розвитком трудового потенціалу України : монографія / за заг. ред. д. е. н. Г. Г. Савіної. – Херсон : ХНТУ МОН України, вид-во ПП Вишемирський В.С., 2010. – С. 286–298.

Особисто автором запропоновано методичні підходи до оцінювання складових наявного потенціалу в процесі розвитку промислових підприємств.

4. Пономаренко В. С. Оцінка ефективності комплексу факторів актуалізації трудового потенціалу промислових підприємств / В. С. Пономаренко, І. В. Гондарева // Інновації: проблеми науки та практики : монографія / Під ред. д-ра екон. наук, проф. Пономаренка В. С., д-ра екон. наук, проф. Кизима М. О., д-ра екон. наук, проф. Ястремської О. М. – Х. : ФОП Павленко О. Г.; ВД «ІНЖЕК», 2010. – С. 9–25.

Особисто автором запропоновано методичне забезпечення для оцінювання впливу факторів актуалізації функцій персоналу на розвиток промислових підприємств.

5. Пономаренко В. С. Методологія комплексного оцінювання ефективності розвитку підприємства / В. С. Пономаренко, І. В. Гондарева // Ліберманівські читання – 2011: економічна спадщина та сучасні проблеми : монографія / Під заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Пономаренка В. С., д-ра екон. наук, проф. Кизима М. О. – Х. : ФОП Павленко О. Г.; ВД «ІНЖЕК», 2011. – С. 33–50.

Особисто автором запропоновано концепцію комплексного оцінювання ефективності розвитку промислового підприємства.

6. Пономаренко В. С. Конкурентоспроможність у комплексному оцінюванні ефективності розвитку промислового підприємства / В. С. Пономаренко, І. В. Гондарева // Конкурентоспроможність: проблеми науки та практики : монографія / Під ред. д-ра екон. наук, проф. Пономаренка В. С., д-ра екон. наук, проф. Кизима М. О., д-ра екон. наук, проф. Іванова Ю. Б. – Х. : ФОП Павленко О. Г.; ВД «ІНЖЕК», 2011. – С. 295–316.

Особисто автором запропоновано систему показників результативності та структуру інтегрального показника системної ефективності розвитку промислових підприємств.

7. Економіка підприємства: компетентність і ефективність розвитку : монографія / В. С. Пономаренко, М. В. Афанасьєв, І. В. Гондарева та ін.; за заг. ред. докт. екон. наук, проф. Пономаренка В. С. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2013. – С. 107-128

Особисто автором запропоновано визначення, структуру і систему умов оцінювання системної ефективності розвитку підприємства, проведено імітаційне моделювання оцінювання системної ефективності розвитку промислових підприємств.

Статті у фахових виданнях України

8. Гондарева І. В. Проблемы определения системной эффективности деятельности предприятия / И. В. Гондарева // Економіка розвитку. – 2005. – № 1 (33). – С. 108–111.

9. Гондарева І. В. Системная эффективность в составе стратегических целей предприятия / И. В. Гондарева // Економіка: теорія і практики : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет, 2005. – № 202, Т. II. – С. 466–473.

10. Гондарева І. В. Оцінка системної ефективності підприємства / І. В. Гондарева // Управління проектами та розвиток виробництва : зб. наук. праць. – Луганськ : Східноукраїнський університет ім. В. Даля, 2006. – № 3 (19). – С. 73–80.

11. Гондарева І. В. Структуризация подходов к оценке предприятий / И. В. Гондарева, А. А. Анохина // Економіка розвитку. – 2006. – № 4 (40). – С. 72–75.

Особисто автором запропоновано визначення рівня функціональної погодженості сферичних зв'язків з використанням моделі оцінки капітальних активів.

12. Гондарева І. В. Структура агрегованого показника оцінки системної ефективності підприємства / І. В. Гондарева // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2007. – Вип. 4. – С. 106–111.

13. Гондарева І. В. Інтерактивні методи навчання при виробництві людського капіталу / І. В. Гондарева // Економіка розвитку. – 2007. – № 4 (44). – С. 23–26.

14. Гондарева І. В. Семантичні аспекти системної ефективності підприємства / І. В. Гондарева // Формування ринкової економіки : зб. наук. праць. Спец. випуск Економіка підприємства: теорія і практика. – К. : КНЕУ, 2008. – Ч. 1. – С. 119–126.

15. Гондарева І. В. Временні фактори системної ефективності діяльності підприємства / І. В. Гондарева // Труды Одесского політехнічного університету : науковий і виробничо-практичний збірник. – Одеса : ОНПУ, 2009. – Вип. 1(31). – С. 216–221.

16. Афанасьев Н. В. Место тренінгу в навчанні і розвитку компетентного спеціаліста / Н. В. Афанасьев, І. В. Гондарева // Економіка розвитку. – 2009. – № 2 (50). – С. 83–84.

Особисто автору належить опис складових трудового потенціалу в процесі розвитку персоналу підприємства.

17. Гондарева І. В. Ресурсоемкість в структурі оцінки системної ефективності діяльності підприємства / І. В. Гондарева, В. Д. Рогожин // Бізнес Інформ. – 2009. – № 12 (2). – С. 22–24.

Особисто автором виділено інтелектуальні ресурси і трансакційні витрати як складові економічності при оцінюванні системної ефективності розвитку підприємства.

18. Гондарева І. В. Якість потенціалу в структурі оцінки системної ефективності підприємства / І. В. Гондарева // Вісник Донецького національного університету. Серія В : Економіка і право. – 2010. – № 1. – С. 212–215.

19. Гондарева І. В. Функціональна організованість як фактор оцінки системної ефективності підприємства / І. В. Гондарева // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Проблеми економіки і управління : зб. наук. праць. – Львів : Національний університет «Львівська політехніка», 2010. – № 683. – С. 216–223.

20. Гондарева І. В. Формування компетенцій студентів під час проходження тренінгу за фахом «Економіка підприємства» / І. В. Гондарева, Д. О. Тищенко // Економіка розвитку. – 2010. – № 2 (54). – С. 70–76.

Особисто автором описано складові трудового потенціалу в процесі актуалізації функцій персоналу підприємства.

21. Гондарева І. В. Взаємозв'язок між результативністю та ефективністю діяльності підприємства / І. В. Гондарева // Формування ринкової економіки : зб. наук. праць. Спец. випуск Економіка підприємства: теорія і практика. – К. : КНЕУ, 2010. – Ч. 1. – С. 236–244.

22. Гондарева І. В. Функціональна погодженість при оцінці системної ефективності розвитку підприємства / І. В. Гондарева // Економіка промисловості. – 2010. – № 3 (51). – С. 168–174.

23. Гонтарева І. В. Визначення стратегічних орієнтирів розвитку підприємств на основі оцінки їх потенціалу / І. В. Гонтарева // Стратегічні пріоритети : науково-аналітичний збірник. – К. : НІСД, 2011. – № 1 (18). – С. 94–99.

24. Гонтарева І. В. Об'єктивізація цілей при прогнозуванні ефективного розвитку підприємства / І. В. Гонтарева // Економіка і прогнозування. – 2011. – № 1. – С. 143–155.

25. Пономаренко В. С. Проблема оцінки системної ефективності функціонування та розвитку підприємства / В. С. Пономаренко, І. В. Гонтарева // Економіка розвитку. – 2011. – № 1 (57). – С. 5–8.

Особисто автором запропоновано визначення поняття «системна ефективність» та обґрунтовано системні властивості ефективності.

26. Гонтарева І. В. Нейтралізація дисфункцій системної ефективності функціонування та розвитку підприємства / І. В. Гонтарева // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2011. – № 1. – С. 83–88.

27. Гонтарева І. В. Трудовий потенціал як чинник ефективності функціонування підприємства / І. В. Гонтарева // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія : Економічна. – 2011. – № 935. – С. 92–98.

28. Гонтарева І. В. Оцінювання стійкості циклів і процесів в рамках ефективного розвитку підприємств / І. В. Гонтарева // Проблеми економіки. – 2011. – № 2. – С. 63–66.

29. Пономаренко В. С. Структуризація показників системної ефективності розвитку підприємств / В. С. Пономаренко, І. В. Гонтарева // Економіка розвитку. – 2011. – № 2 (58). – С. 71–75.

Особисто автором запропоновано структуру системи умов виникнення та відтворення ефектів, яка є інваріантною стосовно безлічі проблемних ситуацій в процесі розвитку підприємства.

30. Гонтарева І. В. Оцінка потенціалу техніко-технологічної бази промислового підприємства / І. В. Гонтарева // Вісник Сумського державного університету. Серія : Економіка. – 2011. – № 4. – С. 133–139.

31. Гонтарева І. В. Взаимосвязь устойчивости и эффективности функционирования промышленных предприятий / И. В. Гонтарева // Бизнес Информ. – 2011. – № 7 (1). – С. 64–67.

32. Гонтарева І. В. Організаційна стійкість та ефективність при неантагоністичних відносинах стейкхолдерів / І. В. Гонтарева // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» : зб. наук. праць. Тематичний випуск : Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Харків : НТУ «ХПІ», 2011. – № 7. – С. 53–62.

33. Гонтарева І. В. Кількісна оцінка затрат інтелектуальних ресурсів при визначенні комплексної ефективності / І. В. Гонтарева // Економічний аналіз : зб. наук. праць. – Тернопіль : ТНЕУ, 2011. – Вип. 8, Ч. 2. – С. 92–95.

34. Гонтарева І. В. Оцінка результативності діяльності підприємства / І. В. Гонтарева // Економічний вісник : зб. наук. праць. – К. : Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут», 2011. – № 8. – С. 459–464.

35. Гонтарева І. В. Швидкодія прийняття рішення керівництвом щодо розвитку підприємства / І. В. Гонтарева // Проблеми науки. – 2011. – № 9. – С. 28–33.

36. Пономаренко В. С. Структура визначення інтегрального показника системної ефективності розвитку підприємства / В. С. Пономаренко, І. В. Гонтарева // Економіка розвитку. – 2012. – № 1 (61). – С. 86–94.

Особисто автором запропоновано рівні ієрархії системи умов виникнення та відтворення ефектів при оцінюванні системної ефективності розвитку промислових підприємств.

Статті у наукових періодичних виданнях іноземних держав та публікації у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз

37. Gontareva I. V. Determination of factors of enterprise system efficiency / I. V. Gontareva // *Nauka i studia*. – 2009. – NR 8 (20). – С. 5–11.

38. Гонтарева І. В. Оперативность в структуре оценки системной эффективности деятельности предприятия / И. В. Гонтарева // Теоретические и практические проблемы формирования инновационной экономики: Восьмые Друкеровские чтения, посвящ. 100-летию со дня рождения П. Друкера : сб. науч. ст. – Гомель : Гомельский гос. ун-т им. Ф. Скорины, ЦИИР, 2009. – С. 199–202.

39. Гонтарева І. В. Вплив своєчасності відтворювальних процесів на системну ефективність розвитку підприємства / І. В. Гонтарева // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 2 (116). – С. 69–76. – (Наукометричні бази даних EBSCOhost, Index Copernicus, Thomson-Reuters (ISI, Web of Knowledge), SCOPUS).

40. Гонтарева І. В. Объективизация целей деятельности предприятия в оценке эффективности / И. В. Гонтарева // Институциональные аспекты глобальных технологических сдвигов : материалы Пярых Друкеровских чтений. – М. : Доброе слово, 2011. – С. 183–190.

41. Гонтарева І. В. Консолидация показателей эффективности развития предприятия / И. В. Гонтарева // Современный экономический рост: теория и моделирование : материалы Двенадцатых Друкеровских чтений. – М. : ИД «Экономическая газета», 2012. – С. 230–240.

42. Гонтарева І. В. Категориальный аппарат оценивания эффективности развития предприятий / И. В. Гонтарева, Р. М. Нижегородцев // Економіка розвитку. – 2012. – № 3(63). – С. 47–54. – (Наукометрична база даних Index Copernicus, РИНЦ, Ulrichsweb).

Особисто автором запропоновано понятійний апарат комплексного оцінювання ефективності розвитку підприємства, а також виділено різні прояви неоднорідності відношення суб'єктів оцінки до кінцевого результату.

43. Гонтарева І. В. Эндогенные факторы эффективности развития предприятия / И. В. Гонтарева // Оралдын гылым жаршысы : научно-теоретический и практический журнал. Серия: Экономические науки. – Уральск : Уралнаучкнига, 2012. – № 10 (46). – С. 76–81.

44. Гонтарева І. В. Методологические особенности комплексного оценивания эффективности развития предприятий / И. В. Гонтарева, Р. М. Нижегородцев // Вестник Южно-Российского Государственного технического университета (НПИ). Серия: Социально-экономические науки. – 2013. – № 1. – С. 50–59.

Особисто автором запропоновано теоретико-методологічний базис та виділено основні принципи комплексного оцінювання ефективності розвитку промислових підприємств.

45. Пономаренко В. С. Информационный аспект методологии эффективности развития предприятия / В. С. Пономаренко, И. В. Гонтарева, А. В. Дорохов // Известия ИГЭА. – 2013. – № 1 (87). – С. 117–123.

Особисто автором запропоновано структуру моделі системної ефективності розвитку підприємства.

46. Гонтарева И. В. Соотношение экономических эффектов и эффективности / И. В. Гонтарева, А. В. Дорохов // Economics & Economy. – 2013. – Vol. 1, № 1. – С. 197 – 205.

Особисто автором визначено причинно-наслідкові зв'язки виникнення та відтворення комплексу економічних ефектів у взаємозв'язку з умовами інтенсифікації факторів впливу на ефективність розвитку підприємства.

Публікації за матеріалами конференцій

47. Гонтарева И. В. Проблемы выбора эффективного направления развития предприятия / И. В. Гонтарева // Матеріали міжн. науково-практичної конф. «Economia regionala: problemele si perspectivele dezvoltarii» (Balti, 24-25 iunie 2005 r.). – Balti : Presa universitara balteana, 2005. – Vol. I. – С. 56–61.

48. Гонтарева И. В. Инновационная составляющая в повышении системной эффективности предприятия / И. В. Гонтарева // Матеріали міжн. науково-практичної конф. «Економічні проблеми інноваційно-структурних перетворень в Україні» (Харків, 7-8 жовтня 2005 р.) // Управління розвитком : зб. наук. статей. – Х. : ХНЕУ, 2005. – № 3. – С. 30–31.

49. Гонтарева И. В. Определение системной эффективности предприятия / И. В. Гонтарева // Матеріали міжн. науково-практичної конф. «Україна – Польща – ЄС: сучасний стан та перспективи» (Вроцлав, 17-20 березня 2010 р.). – Вроцлав–Херсон : ПП Вишемирський В. С., 2010. – С. 67–73.

50. Гонтарева І. В. Ефект і ефективність розвитку підприємства / І. В. Гонтарева // Збірник матеріалів IV міжн. науково-практичної конф. «Економіка підприємства: теорія та практика» (Київ, 12 жовтня 2012 р.). – К. : КНЕУ, 2012. – С. 102–105.

51. Гонтарева И. В. Выбор стратегии развития предприятия на основе оценивания системной эффективности / И. В. Гонтарева // Материалы междунаучно-практической конф. «Управление инновациями – 2012» (Москва, 19-21 ноября 2012 г.). – М. : ЛЕНАНД, 2012. – С. 142–148.

За темою дисертації опубліковано також 9 інших матеріалів конференцій.

АНОТАЦІЯ

Гонтарева І. В. Методологія комплексного оцінювання ефективності розвитку промислових підприємств. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). – Харківський національний економічний університет. – Харків, 2013.

У роботі сформовано теоретичний базис комплексного оцінювання ефективності розвитку підприємства, що ґрунтується на комплексі положень системного підходу, теорії менеджменту, економічного аналізу, кваліметрії та інформатики. Теоретично

обґрунтовано концепцію комплексного оцінювання ефективності розвитку підприємства, що відображає перехід від часткових аспектів оцінювання до системи умов, які завдяки своїй взаємозалежності та взаємодоповненості формують системну ефективність розвитку підприємства. Визначено систему умов виникнення та відтворення економічних ефектів – наявний потенціал, функціональна організованість і результативність розвитку підприємства. Запропоновано структуру системи умов при оцінюванні системної ефективності розвитку промислових підприємств. Удосконалено визначення поняття «системна ефективність» розвитку підприємства як системи умов виникнення та довгострокового стійкого відтворення цілеспрямованого результату функціонування підприємства, що дозволяє їй максимально використовувати і розвивати свій потенціал у активній взаємодії із зовнішнім середовищем.

Головними складовими системи умов виділено: 1) наявний потенціал як сукупність ресурсів виробництва необхідних для досягнення цілей розвитку підприємства, оцінювання наявного потенціалу здійснюється на базі якості потенціалу та економічності використання ресурсів; 2) функціональну організованість, в якій враховано впорядкованість розподілу зв'язків і елементів, а також динаміку процесів розвитку, оцінювання функціональної організованості здійснюється на основі оперативності, функціональної погодженості, актуалізації функцій персоналу, оптимального співвідношення зосередження та лабільності, управління (нейтралізації дисфункцій); 3) результативність, що характеризує необхідність і цілеспрямованість довгострокового стійкого відтворення результату, оцінювання результативності здійснюється з використанням системи показників, які враховують параметри відтворювального циклу підприємства. Агрегування системи умов в інтегральний показник системної ефективності розвитку машинобудівних підприємств України здійснено методами аналізу ієрархій та імітаційного моделювання.

Ключові слова: комплексне оцінювання, системна ефективність, система умов, стійкий розвиток, наявний потенціал, результативність, функціональна організованість, структура, промислові підприємства.

АННОТАЦІЯ

Гонтарева И. В. Методология комплексного оценивания эффективности развития промышленных предприятий. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.04 – экономика и управление предприятиями (по видам экономической деятельности). – Харьковский национальный экономический университет. – Харьков, 2013.

В работе сформирован теоретический базис комплексного оценивания эффективности развития предприятия, основанный на комплексе положений системного подхода, теории менеджмента, экономического анализа, квалиметрии и информатики. Теоретически обоснована концепция комплексного оценивания эффективности развития предприятия, отражающая переход от частных аспектов оценивания системы условий, которые в силу своей взаимозависимости и взаимодополняемости формируют системную эффективность развития предприятия. Определена система условий возникновения и воспроизводства экономических эффектов – имеющийся потенциал, функциональная организованность и результативность развития предприятия.

Предложена структура уровней иерархии системы условий при оценивании системной эффективности развития промышленных предприятий. Усовершенствовано определение системной эффективности развития предприятия как системы условий возникновения и долгосрочного устойчивого воспроизводства целенаправленного результата функционирования предприятия, что позволяет ему максимально использовать и развивать свой потенциал в активном взаимодействии с внешней средой.

В качестве главных элементов системы условий выделены: 1) имеющийся потенциал как совокупность ресурсов производства, необходимых для достижения целей развития предприятия; 2) функциональная организованность, которая учитывает упорядоченность распределения связей и элементов, а также динамику процессов развития; 3) результативность, характеризующая необходимость и целенаправленность долгосрочного устойчивого воспроизводства результата. Оценивание имеющегося потенциала осуществляется на базе его качества и экономичности использования ресурсов. Получили дальнейшее развитие методические подходы к оцениванию составляющих имеющегося потенциала – интеллектуальных ресурсов и трудового потенциала предприятия.

Оценивание функциональной организованности предполагает оценивание оперативности, функциональной согласованности, актуализации функций персонала, оптимального соотношения жесткости и лабильности, управления (нейтрализации дисфункций). Разработано методическое обеспечение по оцениванию оперативности принятия решений на основе сочетания своевременности внесения изменений в развитие предприятия, быстрого действия решений и устойчивости развития промышленных предприятий. Уровень своевременности внесения изменений в развитие предприятия предложено оценивать на основе связи воспроизводственных циклов трудовых ресурсов, средств и предметов труда и достаточности текущей прибыли для их устойчивого развития. Быстродействие принятия решений на предприятии должно быть выше, чем подвижность среды; для обеспечения этого баланса предложена ментальная модель. Обоснована синхронизация циклов развития промышленных предприятий с учетом комплекса финансовой, производственной и организационной устойчивости. Предложено теоретико-методическое обеспечение по оценке функциональной согласованности вертикальных, горизонтальных и сферических связей в процессе развития промышленных предприятий. Разработан методический подход к оценке эффективности комплекса факторов актуализации функций персонала на промышленных предприятиях.

Оценивание результативности осуществляется с использованием системы показателей, в которой: учитываются четыре уровня достижения цели: оптимальный, адекватный, допустимый, гарантированный; базой оценивания являются параметры воспроизводственного цикла предприятия; основные показатели результативности соответствуют функциональным обязанностям основных структурных подразделений: снабжение, сбыт и маркетинг, производство, организация и координация (управление). Усовершенствована последовательность определения целей при оценивании результативности развития промышленных предприятий, в которой выбор методов объективизации целей осуществляется на основе совокупности трех групп критериев с применением «треугольника объективизации», который наряду с объективными знаниями и субъективными представлениями содержит институциональные нормы.

Агрегирование системы условий в интегральный показатель системной эффективности развития машиностроительных предприятий Украины осуществлено методами анализа иерархий и имитационного моделирования.

Ключевые слова: комплексное оценивание, системная эффективность, система условий, устойчивое развитие, имеющийся потенциал, результативность, функциональная организованность, структура, промышленные предприятия.

SUMMARY

Gontareva I. Methodology comprehensive evaluation of the efficiency development of industrial enterprises. – Manuscript.

The dissertation for a doctor's degree in economic science by the speciality 08.00.04 – Economics and management of enterprises (according to the types of economic activities). – Kharkiv National University of Economics. – Kharkiv, 2013.

In the work there was formed a theoretical basis for comprehensive evaluation of the efficiency development of enterprise, based on set of provisions of the systemic approach, management theory, economic analysis, qualimetry and computer science. In the dissertation there was formulated a theoretical concept of comprehensive evaluation of the efficiency development of enterprise, there was reflected a transition from partial aspects of evaluation to the system of conditions that form a system efficiency of the enterprise, because of their interdependence and complementarity. In the work there was defined a system of conditions of appearance and reproduction of the economic effects – the existing potential, functional organization and effectiveness of the enterprise development. The structure of the system of conditions in evaluating the system efficiency of the enterprise development was proposed. There was improved a definition of the «system efficiency» of the enterprise as a system of conditions of appearance and long-term sustainable reproduction of the targeted result of an enterprise functioning, allowing to use and develop its potential for active interaction with the environment.

The main components of the system conditions there were identified: 1) the existing potential as set of production resources necessary to achieve the objectives of the enterprise development, evaluation of existing capacity based on quality of potential and proficiency of resource use; 2) functional organization, which took into account the distribution of ordering relations and elements, as well as the dynamics of development process, evaluation of functional organization based on operativeness, functional consistency, updating staff functions, the optimal ratio of concentration and lability, control (neutralization dysfunction); 3) effectiveness that characterizes the need and purpose of the long-term sustainable reproduction, effectiveness evaluation is carried out using the system of indicators that take into account parameters of reproduction cycle of the enterprise. In the work there was realized an aggregation of the system of conditions into integral indicator of system efficiency development in Ukrainian machine building enterprises.

Keywords: comprehensive evaluation, system efficiency, system of conditions, sustainable development, the existing potential, effectiveness, functional organization, structure, industrial enterprises.

ГОНТАРЕВА ІРИНА ВЯЧЕСЛАВІВНА

**МЕТОДОЛОГІЯ КОМПЛЕКСНОГО ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ
РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ**

Спеціальність 08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Підписано до друку 22.10.2013 р. Формат 60x90/ 16.
Обсяг 1,9 ум.-друк. арк. Папір офсетний. Друк різнограф.
Наклад 100 прим. Зам. № 177

Надруковано в центрі оперативної поліграфії ТОВ «Рейтинг».
Свідоцтво про держ. реєстрацію ю.о. А00 № 507350.
61003, м. Харків, пров. Соляниківський, 4.
Тел. (057) 771-00-92, 771-00-96, (057) 700-53-51, 714-34-26